

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

Mártius, Aprilis. 1882.

2-ik füzet.

AGH ISTVÁN UNITÁRIUS PÜSPÖK ÉLETE ÉS KORA.

A mit e férfiről Kénosi és Fosztó-Uzoni egyháztörténet-írók *) s utánuk Székely Sándor irtak**), hiányos; a mit az Egyetemes Magyar Encyclopaedia czikkirója közölte***), felületes és téves. Megkísérlem az elsőt pótolni, az utolsót megigazítani. Két évtized előtt hivatalelőde, Szent-Ábrahám Mihály életrajzát adván: folytatnom mintegy önként jő. Ismerem ama korszakot és uralkodó eszméit, igen a bécsi és hazai kormány vallásügyi politikáját, s főleg Bajtai r. kath. erdélyi püspök alatt az unitáriusok sulyos megpróbáltatását és szenvedéseit. Az egyház belső élete történetéhez az adatokat saját levéltára őrzi, ezt írja meg más. Én a külsőhez adok új részleteket s azt az eddiginél valódiabb vonásokban tüntetem fel.

A tudós Balogh Ferencz ur középkori spanyol intolerantiája csak a minap a törvényesen bevett vallások közül kiakolbulitá****) az unitáriusokat. Kálmán Farkas ur a protestáns írók és tudósok életrajzait adja ki, a kik közt — szerinte — az unitáriusok nem foglalhattak helyet. Miért? Fejtegetni nem ide tartozik. Ugyan ő éles polemiát folytat egy r. katolikus zene- és énekismerővel a felett: kitől, honnan származnak a XVI-ik százi vagyis a reformatio első korabeli protestáns egyházi ének- és dallamszövegek? Figyelemmel kísérem, sokszor bámulok a vita menetén; mert az unitáriusokról, mintha nem is léteztek volna, alig van némi emlékezés; pedig a reformatio zászlóvivői az erdélyi részekben ők voltak, Dávid Ferencz és Heltai Gáspár fogadtatták el az erdélyi magyarsággal, sőt

*) Kézirati műveik a kolozsvári fő- és székely-keresztúri középtanoda könyvtárában.

**) Unitária Vallás Történetei Erdélyben. Kolozsváratt, 1839.

**) I. kötet, 1859. 16 l.

****) Bugát Pál hajdan így fordította magyarra az excommunicatio szót.

a törvényhozással is a református és unitárius hitvallást; ők adták ki az első magyar énekes könyveket. Dávid Ferencznek egyetlen énekét láttam megemlítve, a ki pedig emelkedett költői lelkületű író és gyakorlott verselő volt, s a magyar egyházi éneklésnek, mint a reformátio elvei és tanai hatalmas terjesztő eszközének egyik fő megalapítója.

Ideje az unitáriusoknak e felett gondolkozni, s főleg az ének-kérdéshez hozzá szólni; az unitárius írók életrajzait pedig kiadni. Megirta azt már Kénosi és Fosztó-Uzoni a múlt század végeféléig töredékesen, csak ki kellene egészíteni s az ezutániakat hozzáadni. Ugy tudom, a derék tudós és magának kitünő hirt és nevet szerzett theologus Simén Domokos erre tett is előkészületet. Utána kellene hagyatékában nézni, Hátha ott a gyűjtés munkája már mint bevégzett lenne föltalálható. A mi érdekeinket nekünk kell szolgálni és védni. Az irodalom mozgalmas és tevékeny élete tova siet, s rideg feledésben hagyja a magáról nem tanuskodó szellemi erőt s bármilyen fényes irodalmi érdemeket. Én e czélnak szolgálni kívánva teszem közzé e sorokat.

Agh püspök nevét a közoklevelekben mindig így irta alá: Seps-i-Szentkirályi Agh István, nemesi eredetét fejezve ki általa. Ő az is volt. A székelyek írott nemesi bizonyítékai a *L u s t r a l i s k ö n y v e k*, készültek Mátyás királytól kezdve egy a nemzeti fejedelmek, mint az osztrák-házi uralkodók alatt. Bele volt igtatva mind az öt székely-szék hadereje, fő- és alkaptányok, hadnagyok és vitézek? továbbá, hogy kik nemesek, lovasok s hány lóval állottak hadi sorba? kik puskás gyalogok és darabontok? E könyvekben a S.-Szentkirályi Agh-nemzetség tagjai úgy vannak feltüntetve, mint kik 1—2 lóval ültek fel had idején. Előneve elhagyása tehát nem igazolható, Ágh-nak irni téves.

Született Háromszék Seps-i alszékében *) S. Szentkirályon 1709. nemes szülőktől, ott tanult a poezisig; azután Kolozsvárra az unitáriusok főtanodájában, hol dicséretesen végezvén: 1734. külföldi akadémiára választatott s közkölségen kiküldetett. Három évig volt az ámsterdami egyetemen; azután átutazólag többeket is meglátogatott; 1737-n tért vissza s 1738-an kezdve évek soránt át a kolozsvári főtanodában — Colle-

*) A más két alszék: Kézdi és Orbai szék, ma együtt Háromszék-megye.

gium — felváltólag a következő tantárgyakat tanította: physika, geometria, logika, metaphysika; továbbá a görög és zsidó nyelvet s ezekkel kapcsolatban a theológiát, utóbbit főleg mint állandó rendes tanár. Szakmája minden tárgyában tankönyvet irt, mit előadásában használt s a mik kéziratban fennmaradván: későbbi tanárok és következő nemzedékek is használtak. *)

Agh külföldről visszatértekor Crellius Sámuelettől, kora egyik legjelesebb tudósától oly ajánló levelet hozott Szent-Ábrahámi püspökhöz, a mi őt igen kedvezően jellemzi s választott pályáján előmenetelét már előre biztosította. „Haza megy tehát — így szól az 1737. jul. 13. kelt levél — övéi közé igen tudós és jeles atyánkfia, hátra hagyván bennünk az utána való vágyakodást, a kivel élni szeretnénk s a kivel óhajtanók meghalni. Vajha ezen fáklya a ti egyházatokban és tanodátokban késő aggságig világíthatna! Ó, a kikkel e tartományokban megismerkedett, érdemei által mindennek kedvezését és barátságát megnyerte. . . .“

Az egyház őt 1754-ben a közjegyzői — Generalis Notarius — diszes állásra emelte s négy év mulva, 1758-ban Szent-Ábrahámi püspök márcz. 3-án történt halála után, annak megüresült székébe. Az unitáriusok autonomiai joga szerint az egyház püspökét a köz-zsinaton szokta megválasztani, föles-

*) Ezek a következők:

- I. Institutiones Metaphysicae.
  - II. „ Physicae.
  - III. Compendium Physicae in usum Auditorum incipientium (sic!) A. 1764.
Ennek jelszava volt: Amicus Plato, Amicus Aristoteles, sed magis Amica veritas.
  - IV. Institutio geographica.
  - V. Notae quaedam in Logicam. A. 1740.
  - VI. Grammatica Hebraica.
  - VII. Loca Veteris Foederis, ex quibus . . . Trinitatis Dogma probari solet. A. 1745.
  - VIII. Loca Novi Foederis explicata.
  - IX. Notae in Theologiam Szent-Abrahamianam, vel: Notae in Systema Universae Theologiae Christianae sat.
  - X. Commentarius in Epistolam ad Romanos et caeteras Paulinas. Inchoavit. A. 1858.
  - XI. Ünnepi, vasárnapi és halotti prédikációk, magyarul és latinul.
  - XII. Halotti szónoklatok — Orationes — „ „ „
  - XIII. Historia Regis Borusciorum, Friderici II-di, francziából latinra fordítva 1764. júliusban.
- Legnevezetesebb műve a XIV-ik: Theologia Christiana. Erről azonban a szövegben.

ketni s hivatalába be is igtatni. Most ettől eltért. Kormánykörökben már régen el volt terjedve az óhaj, hogy az unitáriusoknak nem kellene püspök-választást engedni; 1724-ben, midőn Szentábrahámít megválasztották, a kormányzó az udvarhoz följelentette s megjegyezte, hogy a választás a felségnek nem terjesztetett jóváhagyása alá; minek következtében 1728-ban kimondatott, hogy felsőbb megerősítés előtt többé, püspököket hivatala folytatására fölhatalmazni ne legyen szabad.*) Az egyház aggódott: vajjon e régi vágy érvényesül-e? Vajjon a felsőbb megerősítés nem talál-e akadályra? A porosz-osztrák háboru javában folyt: kormány és udvar el voltak foglalva s keresték a magyarok kedvét. E helyzet és az érintett eshetőség arra birta az egyházat, hogy Agh Istvánt a főtanács hivatali előde halála után t. i. márczius 31-én azonnal püspökké kinevezte, május 20-án a közsinat a kinevezést helybenhagyta, őt feleskette s az egyházi főtanács egyik — papi — elnökévé tette; egyszersmind azonban a kolozsköri esperesi, theologiai rendes tanári és a főtanoda igazgatói — Rector — állomások kötelességeivel is megbízott, mely tiszteket az egyházi rendszerből kifolyólag mindig a püspök vitt, sőt eddig a kolozsvári főpapi hivatal is a püspökséghez volt kapesolva; de Agh ezt nem kívánta vinni, kivéve, ha nagy szükség prancesolná, ideiglenesen és saját szabad elhatározása folytán.

A kolozsvári első papságnak tehát a püspöki állástól elválasztása e férfi korára esik, s azóta maig így van gyakorlatban.

Ez időtől 1769. decz. 15-kéig vitte a püspökséget, mely napon**) a királyné azon leiratot intézte a kir. főkormányzóknak: „hogy miután úgy értesült, hogy az Erdély nagyfejedelemségi unitáriusok maguknak Superintendensöket megszokták választani s hivatalba is igtatják, a nélkül, hogy megerősítését kérnék vagy megnyerték volna; tegyen oly intézkedést, hogy azok annak részére, a kit jövőben megválasztanak, mielőtt hivatalát uegkezdéné, a felség megerősítését kérjék és nyerjék ki.“ Az egyház gondnokai jun. 30-án kitüntetőleg írtak a püspök megerősítése érdekében. „Mint a királyoknak — így szólnak abban — Istentől adatott a hatalom, hogy a népe-

*) 204. 1724. f. k. sz.

1. 1728. „

**) 1055. 1770. udv. 637. kir. f. k. sz.

ket kormányozzák: szintugy az egyházak fejeinek is, a kiket azok megerősíteni s a lelkek feletti szelid örködésöket biztosítani szokták. E czélból ajánlják ök tisztelendő és nemes Sepsi-Szentkirályi Agh István püspökjüket, mint tudomány, erkölcs, keresztényi kegyesség s helyes gondolkodás és cselekvésmód tekintetében feddhetlen s az egyház kormányzására teljesen hivatott férfit, kérve a felséget, mint minden egyházak legfőbb s legkegyesebb pátronusát, hogy őt superentendensi hivatalában, melyet ök neki átadtak, felséges tekintélyével őt megerősíteni s megerősítettnek kijelenteni méltóztassék, hogy ő a gondviselésére bízott nyáját, az egyház rendszabásai szerint, Isten iránt kegyességben, a fejedelem iránt hűségben, felebarátai iránt szeretetben megőrizni és kormányozni képes legyen.“

A felsőbb és legfelsőbb polgári hatóságoknál semmi nyoma nincs, hogy a kért megerősítés megtörtént volna. Ugy látszik, a kormány intézkedése a jövőt illette, miután Agh már régóta közmegelegedésre vitte hivatalát s a megerősítés fölöslegesnek, a megtámadás indokolatlannak méltán látszatott.

Az alkotmány teljes mellőzésével uralkodván a királyné: Agh püspök kényszerítve volt sok egyházi jogcsorbitást eltűrni és sok törvény- s intézményellenes felsőbb rendeletet végrehajtani. Más vallásuak megkeresztelése, egyházi büntetés eltörlése, sőt paráznság vagy feslett élet miatt ekklezsia követés, harmadizi nőülésre a dispensatio-jog elvétele s több ily kérdésben, melyekről az egyházi canon eddig rendelkezett, a hatóságok azok értelmében ítélték vagy határoztak s a püspök foganatosította; most ellenben a felsőbb világi kormány más eljárást paraocsolt. Ő és a főtanács engedelmeskedett, érette tehát együtt felelősek.

Egyik legérzékenyebb uralkodói parancsoló intézkedés volt az időben a német nyelv köteles tanítása, abból vizsgatétel és az eredménynek kimutatásban följelentése. Ez elébb 1784. jul. 15-én, azután 1785. jan. 7. és octób. 22. tétetett közzé.*) A püspök és főtanács nem vonakodott oly hosszason, mint az ev. reform. egyház, melyet hiveinek nagy száma s hatalmas főurai nagyobb kockázttalra bátorithattak. Ez ismételt nógatást és fenyegetést várt be; mig az unitáriusok ugy teljesítették, hogy

*) 5615. 1871 }
 5898. 1785. } f. k. sz.
 11675. „ }

a püspök és Consistorium egyetértőleg az iskolába menőknek elébb az eddigi latin helyett a nemzeti magyar nyelv tanítását rendelték el; ebből mentek át a német osztályba, hol olvasni és írni tanultak meg, s mikor vizsgáztak, a latin osztályba léptek elő.

Ily vizsga a kolozsvári főtanodában mindkét félévben volt, a tordai közép- és toroczkói altanodában egy évben csak egyszer. Jellemző az, hogy az 1785. márcz. 30-án kelt püspöki jelentéssel fölterjesztett kimutatás szerint a kolozsvári főtanodában, a német osztályból, mint németül írni és olvasni tudó, 18 ifju bocsáttatott fel a latinba, az octob. 5-ki jelentés szerint a toroczkói altanodában 13, a tordaiban 7, a kolozsváriiban 19 ifju*), a mi vagy az ifjuság csekély létszámára mutat, vagy azt gyaníttatja, hogy a németül tanítás minden sürgetés daczára is csak kis arányban ment előre.

Ezen jelentés és kimutatás évről-évre felküldetett, mert a kormány szigoruan követelte, s hogy Agh püspök a fejedelmi és kormányi kettős áramlattal szembe nem állott, eszélyesen tette. Az ő püspöksége volt az unitáriusokra nézve az átértítések, templomelvétel és ujak nem építhetése, a közhivatalokból kizárás és vallásuknak nyílt üldözése gyászos korszaka, midőn szó nem arról lehetett, hogy ők a hatalommal ellenkezzenek, hanem galamb-szelidség s kigyói okosság volt szükséges avagy csak annyinak elérésére is, hogy a vallás és követői az élők sorából ki ne irtassanak; a minthogy ez 1749-ben a római katolikusok stá tus-gyűlésében nyilvános tanácskozás tárgyává tétetett s iránta határozat is hozatott. Ez történeti tény, mit más alkalommal igazolni fogok.

Fosztó-Uzoni azon jellemzése tehát, hogy Agh püspök mást kimélő és megsérteni nem kívánó természeténél fogva a közügyek folyamában bajokat idézett elé s vallásfelekezete jogait elég erélylyel védeni nem bírta, az ifjuság közt pedig a fegyelmet meglazulni engedte, bár mint egykorunak véleménye, figyelembe vételt érdemel, de aligha döntőnek vehető. Utóbbira bővebb felvilágosítást az egyházi levéltár nyújthat, vallása jogainak hív és bátor védelmére a közlevéltárak elegendő adatot szolgáltatnak. Én itt azokból néhány fontosabbat ismertetek.

*) A székely-kereszturi középtanoda még akkor nem létezett.

Ismeretes az ő II. József császárral, mint corregenssel, Kolozsvárárt 1773-ban jun. 25. folytatott beszélgetése. *) A püspök az unitárius vallás hitczikkeit s más vallásoktól különbözőseit hévvel s erőhatálylyal fejtegetvén: a fejedelem tréfásan e szókat intézé hozzá: „Engem még sem téríttek meg.“ (Me tamen non convertetis.) „Nem is akarunk ilyesmit — felelé a püspök alázattal — minthogy nem is vagyunk ráképesek. Azonban engedje meg felséged „Hitczikkeinket“ (Confessio) eredetiben bemutatathatunk, s tekintse valódinak ezeket, nem a mit gyűlölőink mieink gyanánt terjesztének.“

A fejedelem elfogadólag intett felé s ő átadá a Hitczikkek könyvecskéjét. Ekkor ezen kérdést intézte hozzá: „Ti unitáriusok imádkoztok-e valaha érettem?“ Igen is — felelé a püspök — legközelebbről ma reggel is tettük sz ezután is örökké imádkozni fogunk. „Érjen és segítsen imátok — jegyzé meg a fejedelem — a mennyit ér és segíthet.“ „Mi hisszük — viszonzá a püspök — hogy Isten ő felsége meghallgatja.“

A püspök felhasználva a jó alkalmat, a fejedelem környezetében levőknek számos Confessio-példányt osztogatott ki azon czélből, hogy hivei vallásának hitelveivel a valódi kutfő után ismerkedhessenek meg, s ne nvezzék őket — mint roszakaróik teszik — Arianusoknak és Socinianusoknak, mely Secták tanai övéiktől igen lényeges pontokban különböznek; sem Krisztus-tagadók- és szombatosoknak, a kit embernek és Isten fiának hisznek, rendes heti ünnepül pedig más keresztény hitfelekezetekkel együtt a vasárnapot és nem a szombatot tartják.

Ugyanakkor Nagy-Szebenben mulatása alatt jul. 16. világi küldöttség is ment az unitáriusok részéről a fejedelem elé; előadták sérelmeiket, melyek legfőbbje az volt, hogy ők a vallások egyenjoguságát biztosító alkotmány és több rendbeli királyi biztosítás ellenére a közhivatalokra föl nem vétetnek. A fejedelem átvette a kérelmet s rápillantván, így szóla: „Írjátok rövidebben“. . . . Megtették. Ekkor fenhangon elolvasta; azután egy asztalon jegyezgetett belőle; végre feléjük fordulva, így szólott: „Titeket azért nem

*) Lásd Ker. Magvető IV. köt. 228—235. l.

tesznek hivatalba, hogy nincsenek közöttetek mágnások és hogy kevesen vagytok.“ Egyik közülök felelé: „Nincsenek felség! de van sok ősi nemes nemzetségből való, kik közül régen sokan voltak fejedelmi tanácsosok, ítélő mesterek stb. s most is bár kevesen vagyunk, arra képes embereink elegenden vannak.“ Egy másik küldött közbeszólólag mondá: „Nemcsak a sarkalatos országos, de a megyei fő- és közép-hivatalokra sem bocsátnak felség! a minők: a főbirói, alispáni és főjegyzői tiszt.“ „Pedig vallástok szintoly bevett és törvényes, mint a többi, nemde?“ jegyzé meg a fejenelem. „Ugy van, felséges Ur!“ felelé a harmadik . . . Ekkor a fejedelem kevéssel hátrább lépett, a mi a kihallgatás bevégeztét jelentette s a terjedelmesen kidolgozott sérelemliratot is magához kérvén, megígérte: „hogy ügyöket a királyné elé terjeszti, és a mit érettök tehet, megteszi.“

De ez csak ígéret maradt. A királyné szive sokkal inkább el volt idegenítve az unitáriusoktól, épen alatta azoknak a r. kath. egyház kebelébe visszatérítésére vagy vallásuk kiirtására sokkal mélyebbre ható s inkább nyilvánosságra jutott kormányi és fejedelmi intézkedések voltak téve, hogysen a rokonszenvet mutató ifju uralkodó abban változást tehetett volna. Később trónraléptekor azonban — mint látni fogjuk — szavát teljesítette.

Agh püspök másik történelmi fontosságu ténye az unitáriusok alapítványainak hiteles megállapítása s a korabeli oktatási viszonyok jellemző ismertetése.

A királynét örökösödési és ugynevezett hétéves háboruja folytonos pénzforrások kutatására kényszerítette. E célra hozta be a nemesség bebizonyítási törvényszéket — Productionale Forum, a fiskalis jók birtokosainak rendszerre vált zaklatását s perlését, a három adófizető jobbaggyal vagy zsellérral nem bíró nemesek adó alá vonását, az új adórendszert, ezért törölte el a jezsuita-rendet stb. E pénzszerzési módok s források egyike volt a különböző vallásfelekezetek kegyes alapítványainak a főhatóságok utján számbavétele, tőkéknek 4, legfeljebb 5 száztóli kamat mellett az állami pénztárakba bevonása, mit 1756-tól kezdve husz éven át ismét és

ismét megújított, a szerint, a mint az állami pénztár megürült.

Nevezetes, a mit Agh püspök 1764. jan. 7. e tárgyban a kir. főkörmányszékhez irt. *) „Mégküldetvén hozzá — úgy mond ő felsége és a kir. főkörmányszék azon tudósító rendelete: vajjon a kiknek alapítványi pénzök van, hajlandók-e 4, legfeljebb 5 száztóli kamat mellett a kir. kincstárba beadni? ő megkérdezte az illetőket, a kik úgy nyilatkoztak, hogy miután már át van írva a kir. főkörmányszékhez azon tőke, mely a kolozsvári magyar és lengyel unitárius szegények részére alapított és a mely Apaffi Mihály fejedelem halála után ő felsége kincstárára szállott, a minek kamata különben is az ő megkérdeztetésök nélkül 5 százalékra szállított le, s maig így fizetetik, kivéve, hogy egyszer és máskor, mint például a mult 1763-ik évben a harc dülása miatt a tőkéből 20 száztóli levonotott: e tekintetből az évi kamat fizetését továbbra is a felség kegyelmes akaratára bizzák.“ A kir. főkörmányszék felterjesztette az udvarhoz, hol tudásul vétetett.

A jezsuita-rend eltörlése s az államkincstárnak ez uton tetemes vagyonhoz jutása újabban felébresztette a királynénak az egyházak kegyes alapítványai kinyomozása iránti uralkodói gondoskodását. Az egész országban rendelet járt körül az összeírás iránt, a mi 1773. elején Agh püspökhöz is eljutott. Ő jelentését jan. 22-én megtette s hivatali előde ugyan e tárgyban és e czélből 1756-ban jun. 5-én kelt legfelsőbb rendeletre kidolgozott kimutatásos jelentését is mellékelte. Ez azonban a kir. főkörmányszéki posta hibája miatt eltévedvén: a kir. főkörmányszék azon évi decz. 18-án sürgető rendeletet bocsátott hozzá és az Egyházi Tanácshoz — C o n s i s t o r i u m — **), mint szintén a megyék Continua Tábláihoz is az iránt, hogy a hatóságuk alatt s illetőleg területöken levő iskolák és ekklézsiák kegyes alapítványait a közlött kimutatási minta szerint összeírattván: a kir. főkörmányszékhez terjeszszék fel, mely a felséghez fogja juttatni. A püspök decz. 24-én kapta a rendeletet s 31-én már megtette e második jelentését, melyben előadván a dolog mibenállását: mind saját első elveszett jelentését, mind a Szentábrahámiféle kimutatásos jelentést hiteles másolatban újból fölterjesztette.

*) 383. 1764. k. fk. sz.

**) 9507. 1773. k. fk. sz.

5473. 1774. „

E két hivatalos irat a legbecsesebb unitárius történelmi adat, melyet valaha láttam; mindkettő saját kora viszonyainak hű tükré, melyek közül a Szentábrahámie az 1716. és 1718. évi templomelfoglalási nagy szerencsétlenségnek s az unitáriusok fejedelmi és magán alapítványai, szerzeményei, összes egyházi vagyonuk elvesztének egy püspöki méltóságot viselt, nagy tekintélyben álló férfitől, mint szemtanutól való hiteles leírását, utóbbi az unitáriusok alapítványainak Agh püspök korabeli állapotát s a tanárok és tanulók részvétet ébresztő sorsa és élete hű rajzát állítja elénk. Mindkettő érdemes arra, hogy összevontan ismertessem.

„A mennyire az idő viszontagságai által elzúllott és elveszett iratok szüke miatt lehetséges volt — ugymond a nagyemlékü püspök — megteszi az iránti jelentését: minő kegyes alapítványok vannak az ő püspöki hatósága alatt? s mire fordítottak és fordíttatnak jövedelmei?

Csaknem minden unitárius ekkléziájának vannak pénzen vett vagy végrendeletileg kapott alapítványi szántóföldecskéi, miket a templomok, papi lakok és telkek fentartása végett a hallgatók és belső emberek mivelnek meg, a kik többnyire saját kezök munkája után s hallgatóiktól kapott papi bérökből éldegelnek; vannak továbbá mindeniknek a keresztséghez és uri szentvacsora kiszolgáltatásához való szent készülékei és ingóságai. Egyéb kegyes alapítványaikat az idők mostoha viszonyai között többnyire elvesztették s csak kevés ekklézia és pap birja egészben vagy részben, a mi elődeinek alapított volt.

A K o l o z s mezővárosi eklézia unitárius papja fizetésül 800 kő sót birt s minden termények negyedét, Báthory Zsigmond erdélyi vajda 1589. jun. 1. Gyula-Fejérváratt kelt adománylevelénél fogva, mit Báthori Gábor fejedelem 1611. Brandenburgi Kata fejedeleuasszony 1620. ápr. 8-án megerősített. E javalom elébb 300 kőre szállott le, később 1698. egészen megszűnt; a dézmanegyedet 1732-ben Szendrei János, az Apaffi-féle fiscalis jők igazgatója a Leopold-hitlevél 2-ik pontját nem ismerve vagy feledve, elvette.

A k o l o z s v á r i iskola szegény és árva növendékeinek 1557-ben Izabella özvegy királyné a városi dézma negyedét adományozta, emléke elébb a város udvarháza falában, utóbb a piaczi templom déli kökerítése kapuja fölött állott nagy négyszögü kőre ily jellemző szavakkal bevésve: „E z i s k o l a

királyi ajándéka vagyok, annak és a szegényeknek öröksége. A ki hasznait és jövedelmét más célra fordítja, legyen kitörölve az élők könyvéből és emberek emlékezetéből. Az Ur 1557-ik esztendejében.“ Ez adományt később az unitáriusok részére megerősítették II. János (Zsigmond) választott király, Báthori István és Kristóf, Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek, I. Lipót 1691-ki hitlevele 2. 3. §-ában, 1793-ban ápr. 9-ki kir. leiratában s az 1693. május 14-én kelt Alvinci-féle határozatokban. Vette is e jövedelmet az unitáriusok iskolája 1716. márcz. 30-ig megszakadás nélkül, mely szerencsétlen napon a piaci szentplom elvétetvén: ezen dézma is vitattatni kezdett s bár az sem a templomé, sem a kolozsvári unitárius ekklézsiáé nem volt, de a szegényeké s a Kolozsváratt tanuló egész erdélyi unitárius ifjuságé, mégis 1718-ban a kolozsvári r. katolikus ekklézsia részére vétetett el — állítólag — a templomi régi felszerelések kárpótlása végett.

Kolozsvár hajdan a hadak utjában levén: életét és szabadságait gyakran pénzzel s más javakkal kellett megváltania. A XVII-ik század elején egyik török fővezér basa elfoglalván s őrséggel rakván meg azt: minthogy az egész város unitárius volt, azok minden aranyát, ezüstjét kicsikarta, minden jószágaikból annyira kiforgatta, hogy a városnak 1635-ig majdnem semmi nevezetesebb jövedelme nem volt. Ezután azonban az erdélyi mágnások és nemesek, sőt külföldbeli atyjokfiaik is tetemes kegyes alapítványt tettek, melyek 1693-tól kezdve 1716-ig ötvenezer forintot meghaladtak — így hagyta ezt emlékezetben az akkor élt Almási Mihály unitárius püspök. A kolozsvári unitárius ekklézsiának unitáriusok kegyes adománya, zálog, adás-vevés és végrendelet utján szerzett ezen összes javai, azon hozzávetőleges követelés czimén, hogy a templom belső felszerelési vagyona azon időben, midőn az unitáriusok kezére került, azoknak 1716-ban talált vagyonával egyenlő értékű, tőlük elvétettek s a r. katolikusoknak adattak át.

E javak voltak: Kolozsmegye Apahida nevű falujában levő birtokrészek, 1500 tallér értékben, thordamegyei Alsó- és Felső-Füle s Asszonyfalva 3321 for. Belső-Szolnokmegyében levő Véczeke, Kabalapataka, Tormapataka, Gyurkapataka nevű birtokok 10,309 forint értékben; továbbá Kolozsmegyében levő Kórod nevű birtok kiváltására felvett volt sz ekklézsia kölcsön

1000 frtot; ez is elvétellett s az unitáriusok mégis a tőke és 1718-tól való kamatok megfizetésére nógattattak. Átadatott Kolozsváratt 4200 frtra becsült három épület, elvétellett az alapjától tetejéig a XVII-ik század végéféle mintegy 12,000 forinttal polgári telkeken, csak az unitáriusok által épített iskolájuk, mely telkeket az eklézsia I. Lipót és Erdélyország beleegyezésével az óvárban volt s 1693. octob. 10-én a r. katolikusoknak átadott iskolájok helyett iskolahelyül 6300 forinton vettek. Megkapták a templom kerületében levő s az unitáriusoktól épített kereskedő boltocskákat s a szintén általuk épített kisebb templomot. Elvétellett nyomdájuk, melyet mintegy 4470 forinton vettek, valamint más sok javaik is.

Ezekhez járult a Luclavicei, de a brandenburgi örgrófságban Grizlán és Delezigh-Hammeren lakó Stasitzki Ákos, Lengyelországban a bochnai sóbányák főnöke — Praefectus — által, a kolozsvári magyar és Lengyelországból száműzött lengyel unitáriusoknak két egyenlő részben felosztandólag hagyományozott 10,000 tallér kegyes adománya; a ki azonban halála miatt csak 3000-et fizethetett ki, a mit unokája Stasitzki János 1711-ben augustus utolsó napján erdélyi udvari cancellariai tanácsos és Registrator Simon Mihály kezébe küldött, mely pénz, mivel különböző nemű és értékű volt, elváltatván, 4000 r. forintra apadt le s az akkor ott tartozkodó Apaffi Mihály fejedelemnek adatott kölcsön, a mely összeg, minthogy a fejedelem halála után a fiskusra szállott birtokrészekbe jutott, felerésze VI. Károly császár által 1728-ban a kolozsvári magyar és lengyel unitárius eklézsiáknak kifizettetett s azután többeknek kölcsön adatott ki. A fizetetlen maradt másik 2000 frt után a kamara 5 száztóli kamatot fizetett, a mi a kegyes adományozó rendelkezése szerint az ifjak oktatására rendelt papoknak s az élelmöket megkeresni nem tudó árváknak és özvegyeknek szokott kiadatni. Minthogy pedig a fiskusra szállott Apaffi-birtokokon a magyar unitárius eklézsiának csak ezer forintja maradt, annak is fele 1730. márcz. 20-án azon hitelező birtokába ment át, a kinek az eklézsia a fennebb említett s a róm. katolikusoknak átengedett nyomdáért tartozott és sem a tőkét, sem kamatát fizetni nem tudta.

A dézmákból és dézmanegyedekből a papságokat illető jövedelmeket a földesurak a törvények ellenére a közelebbi években annyira eltartóztatták, hogy azokból alig maradt meg

valami; így Küküllőmegyében Dézsfalván az erdélyi fejedelmek adományából és törvénynél fogva a dézzymanegyed az unitárius papot illette, de a nemesség elszaporodása miatt a paraszt telkek annyira megnemesítették, hogy a dézzymanegyed buza alig tett évenként 12—13 kalongyát; a bor és egyéb dézzymanegyed részint visszaélés, részint az emberek engedetlensége következtében egészen megszűnt; Ádamoson és Dombón a dézzymanegyed emlékezetet meghaladó idő óta az unitárius papságnak járt, de a birtokos urak által 1749-ben elvétvén: egyéb célra fordították; Dicső-Szent-Mártonban csak a Balogh-nemzetség fizeti az unitárius papnak, a többiek más célokra fordították. Sárdon még a pap birtokában van; Bethlen-Szent-Miklóson 1738-ban azon ürügy alatt vették vissza a földes urak, hogy őseik csak jótetszésökig adományozták volt; Széplakon a Petrityevith Horvát-nemzetség $\frac{3}{4}$ -det az unitárius, $\frac{1}{4}$ -det a református papnak fizet; Szőkefalván a Sárosi-nemzetség bárminő vallásu örökösöknek végrendeletileg meghagyta, hogy a dézmát az unitárius papnak fizessék; de 1744-ben a kormányzó, gr. Haller János elvevén a templomot, az unitárius pap azóta a dézmát is elvesztette; Fejérvármegyében Hévízen 100 év előtt a dézma az unitárius papé volt, de azután elvesztette; Ürmösön még az unitárius pap veszi; Páloson is vette, de e százban a birtokosok megtagadták; Abrudbányán a bor és egyéb korcsmárlási jövedelem részint a polgárok közötti szerződésnél s annak Báthori Zsigmond fejedelem által megerősítésénél, részint annál fogva, hogy a városi közönség ezt bizonyos szükségében elzállogosította: az unitáriusok 1648-ban visszaváltották s azt II. Rákóczy György 1651-ben, Apaffi Mihály fejedelem 1665-ben megerősítette, az unitárius papé volt; most azonban abban a r. kathol. és református pap is osztozik; Thordavármegyében Thoroczkon és T-Szentgyörgyön a legrégebbi idők óta a negyedét unitárius pap vette, de 1753-ban b. Thoroczka István megtagadván: a maga részére vette vissza, holott csak $\frac{3}{4}$ -dért fizettetett fiskusi arenda.

„Ezekből kitűnik — így végződik a jelentés — minő alapítványai voltak az unitáriusoknak? azok hová lettek? S a mik még megvannak, jövedelmök hová fordítatik?“ Aláírva: Szent-Ábrahám Mihály, az unitárius vallásu egyházak Superintendense.“

A másik Agh püspök említett e tárgyú jelentése. „Mídon — így ír annak során — alapítványaik iránt nyomozódott, megtalálta hivatali előde Szent-Ábrahámi Mihály hasonló tudósítását, mely a kir. főkörmányszék levéltárában kétségkívül megvan; mindazáltal, hogy a felsőség, tartalmáról, annak kikeresése gondjai nélkül meggyőződhessek, azon megjegyzéssel mellékeli, hogy azóta kolozsvári ekkleziájok alapítványai nem gyarapodtak; kéri tehát azt a tőle kívánt s a dolog valódi állásával egyező kimutatás gyanánt vétetni, egyszersmind mellékeli a Stasitzki-alapítványról kelt módosított alapítványlevelet és Apaffi-féle újabb kötelezvényt hiteles másolatban, melyből kitűnik, hogy azon alapítvány most csak 2000 rénens forintot tesz s érette az erdélyi kamarai pénztárból — hová III. Károly király rendeletéből tétetett be — nem 5, de 4 száztól; kamat jár, a mi 80 forintot tesz s az ekklezsia gondnokainak és ezek által a végrendelet szerint az ifjúságot oktató papoknak, árváknak és élelmöket megkeresni nem tudó özvegyeknek osztatik ki. Minthogy pedig ez nem elég, a további szükségét a kolozsvári ekklezsia hiveinek évenként a terméshez képesti mennyiségű kegyes adományából fedezik.

A kolozsvári főiskola vagy Collegium tanárai és tanuló ifjúsága tartását illetőleg a püspök jelenti, hogy miután a fennebbiekben előadott királyi alapítványaikat e század elején a r. kathol. atyafiak elvétették, ezek számára azóta alapítványok nem történtek; hanem mind a tanárok, mind a tanuló ifjúság a kegyes lelkek alamizsnájából éldegelnek, úgy, hogy a tanárok magán gazdaság folytatás által, az ifjúság tavasz kezdetétől egész télig mezei munkával segít magán, szerzi meg önfentartási eszközeit és ruházatát s így tanul. Van ugyan az iskolának két sütőháza, a mit némely jóltevők kenyérsütés végett ajándékoztak, illetőleg újra építettek, de ezek évi jövedelme középszámitással alig halad meg száz forintot. Az agg-házról megjegyezte, hogy abban eddig az unitárius elaggottak és nyomorék betegek a r. katolikusokkal és ev. reformátusokkal egyenjogulag s egyenlő számban szoktak felvétetni; de ujabban — a mint a hir szól — a felség elrendelte, hogy a kik most benn vannak, maradjanak ugyan tovább is ott; de jövőre az unitáriusok ne vétessenek fel, hanem helyök r. katolikusokkal töltsék be.

Ezen kegyes alapítványokon kívül — így végződik a jelentés — az erdélyi unitárius ekkleziáknak is vannak 10, 20,

30, 40, 50 forint értékű kisebb-nagyobb alapítványaik, a mik a hivek által szántóföldben, kaszálóban, pénzben stb. tétettek; de a melyek nagyobbára kevésbé vagy éppen sehogy sem lévén biztosítva: alapítványoknak alig nevezhetők. Ha azonban a felsőbbség kívánja, jelentését ezekről is meg fogja tenni.* *)

*) 1994. 1774. kir. főkorm. szám. Hogy az olvasó ezek alaposágáról meggyőződjék, az unitáriusok iránt, az ő tiszteletet érdemlő szegénységök daczára, vallásukhoz oly hiven ragaszkodásáért s például keresztényi türelmeért szívében némi rokonszenv ébredjen, ide íglatok néhány adatot arról, hogy ugyan ez időben, t. i. 1773-ban, a kolozsvári r. kath. tan- és nevelőintézeteknek minő alapítványai és javalmi voltak:

I. A Seminariumnak készpénze	1788	frt	58 1/2	kr.
Biztosított tőkéje	13000	"	—	"
Kamathátralék	416	"	20	"
Tőkegyarapodás, fundus instructus	10786	"	8	"
Ezek hátralék kamata	276	"	40 1/2	"
Terményekben: a csűrben, pinczében, gabonásban az ifjak élelmezésére	5961	"	3	"
	<hr/>			
	32259	frt.	10	kr.

Ezekon kívül még bizonyos tőkén nem alapuló mintegy 3369 frt 48 kr. bevándó.

II. A Convictusnak készpénze	3239	frt	10	kr.
Biztosított tőkéje	34333	"	20	"
Ebből kamathátralék	750	"	14 1/2	"
Tőkegyarapodás, fundus instructus	11389	"	—	"
Ezek kamathátraléka	276	"	26 1/4	"
Kisebb tartozásokban	183	"	27	"
Élethosszig kikötött tartozásokban	1451	"	22	"
Kétes tartozások	200	"	27	"
Terményekben: a csűrben, pinczében, gabonásban, ingatlanokban	9211	"	37	"
	<hr/>			
	61090	frt	3 3/4	kr.

Ezekon kívül még bizonyos tőkén nem alapuló mintegy 3062 frt 21 kr.

III. A megszüntetett Jezsuita-szerzet kolozsvári Collegiumában készpénzben találtatott:

1. Souverain d'or 23 1/2 drb.	297	frt	40	kr.	r. f.	kr.
Körmöczi arany 26	111	"	48	"		
Közönséges " 91	388	"	16	"	=	797 frt. 44 kr.
2. Nagyobb pénz nem (Moneta)	—	—	—	—		157 —
3. Huszas	—	—	—	—		400 —
4. "	—	—	—	—		500 —
5. "	—	—	—	—		900 —
6. "	—	—	—	—		40 —
7. "	—	—	—	—		14 —
8. Máriás 500 drb.	—	—	—	—		708 20 kr.
9. "	400	"	—	—		566 40 "
10. "	279	"	—	—		345 15 "
11. Peták (hetes) 567	"	—	—	—		330 44 "
12. Ezüst garasos 623	"	—	—	—		155 45 "
13. Réz garasos —	"	—	—	—		47 36 "
14. Különbféle pénzek	—	—	—	—		232 — "
	<hr/>					
	5245	frt.	5	kr.		

Meg kell jegyezni egyfelől azt, hogy ezek közt sok az új alapítvány. Báró Apor Péter például különböző czélokra 25,000 frt. alapítványt tett s má-

E nyomós fölfejtés mellett is a királyné és kormánya az alapítványok ügyével Agh püspököt még ezután is hosszasan foglalkoztatta; de eredménye az lett, hogy az unitáriusoknak alapítványaik voltak, de többnyire elenyésztek.

Harmadik történelmi nevezetességü ténye Agh püspöknek az unitáriusok sérelmeinek a császári trón elé juttatása és meg- orvosoltatása. Ez a mily fontos, oly nehéz és kitartó küzdelem dicsőséges sikere volt.

Legelsőben 1781. sept. 6-án folyamodtak az unitáriusok a kir. főkörmányszékhez, szabadságot kérve sérelmeiknek írásban az udvarhoz terjeszthetésére. 11-én már megkapták a választ, mely rideg szigorral így hangzott: „A kérelemlevél fölterjesztése meg nem engedtetetik.“ Azután 1782. jul. 31. Bécsben mulató két unitárius tanuló: Pákei József és Márkus Gergely, Hoffmann bécsi udvari ügyvéd által az Erdély-Nagyfejedelemségben élő összes unitáriusok nevében, a kik magukat az erdélyi alaptörvények szerint a róm. kathol. és ev. református vallás hiveivel egyenjoguaknak tartják, engedelemért folyamodtak a felséghez, mint az ország kegyelmes atyjához, sérelmeiknek orvoslás végett a trón elé terjeszthetésére. A felség aug. 23. kelt. udv. kancell. rendeletben a kir. főkörmányszéknek meghagyatni parancsolta: nyomozza ki, kiktől voltak azon ifjak felhatalmazva, a kik a nevezett ügyvédnek a szóban levő kérelemlevél fogalmazványát átadták? hallgassa ki továbbá az unitáriusok illető főhatóságát az iránt: adatott-e

sok is többet-kevesebbet, másfelől azt, hogy a kolozsvári r. kathol. eklézsia vagyónáról itt nincs emlékezés; a mi 8—10,000 forintot jövedelmezett.

A református és ágostai hitvallásuak is nagy alapítványokat és vagyont mutattván ki: a királyné és kormánya kétkedni látszott az unitáriusok vagyontalanságán s a püspököket folytonosan újabb kimutatások fölterjesztéseért szorongatta. Kifejtette szegénységök okát Agh püspök az ő kiméletes modorában, de egyenesen, midőn 1774. nov. 22-én tárgyalt jelentésében írta: „hogy a mi alapítványt már eddig több ízben bejelentett, vegye a kir. főkörmányszék és ő felsége kegyelmesen, s ne hibáztassa őt, hogy nincs több. Ha azzal lehetne dicsekedniök — ugymond — a mi volt, akkor az ő Collegiumök és eklézsiájok is elősorolhatná felséges fejedelmek, nagylelkü erdélyi főurak, sőt idegen országbeli unitárius jóltevők kegyes alapítványait is; de minthogy „de praesenti gaudet ecclesia“, azokat, a miket már elvesztettek, nem sorolhatván elé: meg kell maradniokk a meglevő csekély mellett. Egyébiránt, ha a kir. főkörmányszék jól megfontolja a dolgot, észre fogja venni, hogy nekik épen azért nincs, nem is lehet sok és nagy alapítványuk, mert a testvér hitfelekezeteknek van. Parium par est ratio.“

nekik ok és mi által az érintett panaszra? s annak nyilatkozatát véleménye kíséretében terjeszse fel. A kir. főkörmányszék sept. 8-ki rendeletében 15 napot tűzött ki erre az unitáriusok Egyházi Tanácsának; de a fölterjesztés megkésvén: december 18-án azon nyomozás végbevitetése és fölterjesztése újból megsürgettetett. De a további tárgyalás azt mutatja, hogy eközben az már megtörtént volt; mert a kir. főkörmányszék az Egyházi Tanács erre tett második jelentését egyszerűen tudomásul vette. 1782-ik évi decemb. 7-én kelt a püspök és közfőjegyző aláírása alatt az erdélyi összes unitáriusok nevében azon felirat, mely mellett egyházi és világi sorsu atyjokfiainak nyilatkozatát és sérelmét az idők viszontagságai között fen maradt bizonyítékaikkal együtt könnyek között előterjesztik, kérve a kir. főkörmányszék atyai kegyes pártfogását, hogy legigazabb s legalázatosabb könyörgésüket, a királyi elhatározás értelmében, résztvevő kíséroriatukkal, orvoslás végett mihamarább a királyi kegyelem színe elébe juttatni méltóztassék.

A püspöki és közfőjegyzői nyilatkozat, illetőleg sérelmi panaszirat nincs meg az iratok között; de a kir. főkörmányszék a felséghez tett előterjesztésében egyenként elősorolja s mindenikre véleményt mond, végül az orvoslásra nézve javaslatokat tesz; később a fejedelem, ezt véve alapul, szintén pontonként tette meg királyi elhatározását. E két hivatalos irat egybevetéséből nagyjában kivehetők a panasz tárgyai és mivolta, azért ezeket ismertetni szükségesnek vélem.

A kormányi fölterjesztés pontjai ezek:

„A Bécsben volt két unitárius ifjunak — ugy nyilatkozott a püspök és közfőjegyző — maguk az unitáriusok adták a felhatalmazást. Sérelmeiket hosszason adták elé, mind egyházi, mind világi ügyeik és bajaik tekintetében, a mik a következő hét pontban vonhatók össze. 1.) Kolozsváratt a nagy piacon levő templomjuk és óvári iskolájuk minden hozzájuk tartozókkal és javalmakkal együtt akár királyi adománylevélnél fogva birták, akár saját pénzöken szerezték, még 1716-ban minden kárpótlás nélkül a r. katolikusoknak adatott át, és ismételt kérésökre is sem vissza nem adatott, sem nem kárpótoltatott; 2.) a kolozsvári unitárius papok, ekklézsia és iskola s az egyházi személyek u. m. posta és egyházi dézmafizetésre szorittatnak s azt az első a kolozsvári r. katolikus plebanusnak, utóbbiak a r. kath. és ev. református ekkléziának dézmát fizetni kény-

szerttetnek; 3. a kolozsvári agg-szegények házából kizáratnak; 4. papi javadalmaik némely ekkléziákban kárpótlás nélkül lassanként annyira elfoglaltattak, hogy a papok nem élhetnek; 5. a thordai iskola erdölési vámjá, a mit ezelőtt a reformátusokkal együtt bírtak, a r. kathol. tanító részére foglaltatott le; 6. a népszámlálások és tanításügyben intézkedés alkalmával s más hasonló esetekben való bizottságok kinevezésekor az unitáriusokat sem ki nem hallgatják, sem be nem választják; 7. a királyné által tett alapítványokból unitárius tanuló ifjak nem részesítetnek. Végre: világi hivatalokra sem ki nem jelöltetnek, sem föl nem vétetnek.“

A kir. főkörmányszék ezen sérelmeket a másolatilag bemutatott bizonyítékokkal s a kir. főkörmányszéki levéltárban levő adatokkal összevetvén: az 1-re nézve egyebet nem talált, mint azt, hogy boldogult I. Lipót császár 1693. ápr. 9-én a reformátusok kolozsvári templomát s az unitáriusok Collegiumát — a mit maguk a K.K. és R.R. megigérték volt — a r. katolikusoknak átadatni parancsolta; de az erre következőleg azon évi május 14-én kiadott legmagasb elhatározás következtében a reformátusoké helyett kegyelmesen az unitáriusok temploma kiürítését rendelte el, azon meghagyással, hogy azért nekik 5000 r. forint fizetessék. A kir. főkörmányszéknek 1716. aug. 5-én az unitáriusok templomához való tartozandóságok átvételére kirendelt biztosok egyikéhez, Werder Györgyhöz intézett meghagyásból kitűnik, hogy ezen bizottság katonai, kamarai és tartományi tagokból, Steinville akkori erdélyi főhadvezér előterjesztésére, az akkor uralkodó felség idejében, rendeltetett ki a végre, hogy az a r. katolikusok és unitáriusok között a templom tartozandóságai iránt fenforgó egyenetlenségnek járjon végére, beadott bizonyítékaikat vegye magához, vizsgálja meg s az említett főhadi vezérnek tegyen róla jelentést. E tárgyban a kir. főkörmányszéki levéltárban semmi más adat nem találtatván: tovább menni nem lehetett. Minthogy pedig ezekből nem tűnt ki, hogy az unitáriusoknak a megigért 5000 forint összeg valóban kifizettetett-e: a kir. kincstár felszólította, járna végére az ottani levéltári adatokból e dolognak, s az eredményről a kir. főkörmányszéket értesítse; egyéb, e pontban előforduló dolgoknak, mint régi és elenyészetteknek föllevenítését nem vélte helyesnek. A 2-ikra nézve felhívta az erdélyi r. kathol. és kolozsvári ev. reform. ekklézia gondnokait,

hogy annak tárgyában tegyenek tudósító jelentést, mit a fő-kormányzók a felség elébe terjeszthessen. A 3-ikra akkor, midőn a r. katolikus és református vallás követői között fennforgó s most épen a kir. fő-kormányzók előtt álló ügy el fog határozatni, figyelemmel lesz. A 4-ik sérelmi tárgyban általánosságok helyett konkrét esetek felhozására utasította az unitáriusok Főtanácsát. Az 5-ikre nézve meghagyta a thordai Tanácsnak, hogy tegyen felvilágosító jelentést. A 6-ikra nézve, minthogy eddigelé a felsőbb elhatározások által is szentesített gyakorlat az volt, hogy a templomoknak valamely vallásfelekezet részére átadása ügyeiben csak r. katolikus, református vagy ágostai hitvallásu egyének alkalmaztassanak: a kir. felség kegyelmes elhatározásától függ, hogy jövőben az ő vallásukat illető ügyekben az unitáriusokra is tekintet legyen. A 7-iket a mi illeti: ő felségének, a cs. felség kegyes emlékü szülőjének, mint alapítónak, szabad tetszésétől függött, alapítványát akarata szerint szabályozni; itt tehát a kir. fő-kormányzók nézete szerint sérelemnek helye nincs.

A mi az utolsó (8) sérelmi pontot illeti, hogy a hazai törvények és legfelsőbb rendeletek ellenére polgári hivatalokra sem ki nem jelöltetnek, sem elő nem léptettetnek: a kir. fő-kormányzók az iratok megtekintése után úgy találta, hogy a felség boldog emlékü nagyatyjának, I. Lipótnak idejében kelt ugynevezett Alvinziféle Resolutio 6-ik pontjában ki van kötve, hogy ha az unitáriusok közül valamely hivatalra alkalmas egyének nem lesznek, az katolikusokkal és reformátusokkal töltsék be; a miből következett, hogy ily egyének hiányában, az őket illető hivatalokra a többi vallásokon levők közül jelöltettek ki és erősítették meg a szükséges egyének; hogy pedig idő teltével a felsőbb hivatalokra — a mint mondják — nem jelöltettek ki, ez a legfelsőbb elhatározások és a Continua Táblák utasításai értelmében történt; de minthogy eddig közhivatalokat nem viseltek, felsőbbek elnyerhetése végett kisebbeknek elnyerésén kell kezdeniök, s ha jövőben magukat közhivatalok viselésére alkalmasokká teszik, a kir. fő-kormányzók nézete szerint a kijelölendők közé fölvetethetnek.

„A még hátra levő pontokra, — ugymond — melyek iránt az illetőktől jelentést kívánt, azok megérkezte után később teszi meg a kir. fő-kormányzók előterjesztését.“ E jelentés

1783. jun. 19-én küldetett fel az erd. udv. kancelláriához a másolatban levő bizonyítékokkal együtt. *)

A felség azon évi febr. 19-én megparancsolta a kir. fő-kormányzéseknek, hogy az előbbieken jelzett hiányzó jelentéseket négy hét alatt az udvarhoz terjeszse fel, mit az csak junius 19-én teljesített s a felség rá legkegyelmesebb elhatározását augustus 14-én adta ki, melynek pontjai szószerint ezek: 1. Minthogy a kir. fő-kormányzések jelentése szerint sem a királyi fő-kormányzések, sem a kir. kincstári hivatalos adatokból ki nem vehető, hogy az unitáriusok által a r. katolikusoknak átadott kolozsvári templom és iskola kárpótoltatott volna: ő felsége kegyelmesen megengedi, hogy e czim alatt a kérelmeseknek megígért ötezer magyar forint a királyi kamarai kincstárból kifizettség oly föltétellel, hogy ha valamiképpen kiderülne az, hogy ezen összeg valaha kifizettetett, az udvari kamara visszaszerzési joga sértetlenül fennmaradjon. 2. Az unitárius papság és iskola által Kolozsváratt birt polgári és így dézma köteles telkek, annak fizetése alól ki nem vétethetnek ugyan, de a felség kegyelmesen megengedi, hogy ezen ^{ez} dézma megfizetésétől a hívek lelki üdvére vigyázó papjaik annyiban, a mennyiben az általuk birt telkek a Canonica portio mértékét felül nem haladják, kivétessenek. 3. Az unitáriusoknak az agg szegények házába felvételéről a felség 1783. jul. 16-án tett kir. leiratában már intézkedett; e panasz tehát megszűnt. 4. Azon papi jókra nézve, melyek némely helyeken töltük elfoglaltattak, tagadni nem lehet ugyan, hogy az erdélyi fejedelemségben a mult két században az erdélyi más bevett vallásokkal is hasonlók történtek; de hogy más vallások követőinek is netalán e tekintetben az unitáriusok ellen panaszra és számtalan perlekedésre alkalom ne adassék: őket a róm. katolikusok és reformátusok elleni követeléseikkel teljesen elutasíttatni rendeli, annál inkább, mert a felségnek a keresztény türelem tárgyában kifejezett szándéka nem az, hogy ezáltal a régibb idők tényei felelevenítettessenek, a fejedelmek és KK. és RR. alkotmányos megállapodásai felforgattassanak, hanem az, hogy az elmék egyességre térvén: mindenki azon vallást, melyben van, lelkiismerete szerint gyakorolhassa s ezáltal az atyafui szeretet mind inkább és inkább elterjedjen. 5. Az a Thor

*) 9185. 1783. k. fk. szám.

dán elvesztett fa-vámot illeti: minthogy az elvétel idejét a jelentésből megtudni nem lehet, az pedig bizonyos, hogy ezen jog a r. katolikusoknak hatóságilag adatott át s ők azt „jó hiszeműleg“ birják: a panaszlók oda utasítandók, hogy vélt jogaikat a törvény útján érvényesítsék s azokba magukat szintén a törvényes hatóság útján helyeztettessék vissza. 6. Mint-hogy az 1783. ápril 24-ki legfelsőbb kir. rendelet által intézkedés van téve, hogy Erdélyben a közoktatásügy egyformasága behozatalánál az unitáriusok részéről is biztosok alkalmaztassanak, ezen kérelmi pont önmagától megszűnik. 7. A boldog emlékezetű királyné által nem római katolikusok részére tett ugynevezett Goldberg-alapítványokra, hogy jövőben a szükséges kellékekkel bíró unitárius tanuló ifjak is a többi vallásfelekezettekkel egyenlő joggal fölvéttessenek, a császári felség kegyelmesen megengedte. 8. Az unitáriusoknak az ország közhivatalaira fölvetetését illetőleg 1784. octób. 22-ki legfelsőbb rendeletben már gondoskodás van téve az iránt, hogy a kijelöléseknél rájuk is tekintet legyen; de a panaszlók arra figyelmeztetendők, hogy ha jövőben alkalmaztatásukat elérni akarják, kisebb hivatalokat nyervén, szorgalmas magukviselete s maguk érdemessé tétele által nagyobbakra utat készíteni igyekezzenek. Aláírva: Jozsef m. k.* *)

Ezen kegyelmes kir. elhatározás foganatosítását a kir. fő-kormányszék sept. 15-én a kolozsvári és tordai tanácsnak, az erdélyi r. kath. püspöknek, a Continua Tábláknak és református főtanácsnak megírta, az 5000 for. kifizetése iránt intézkedésre a kir. kincstárt felkérte s iránta az unitárius egyházi Főtanácsot értesítette.

Mint az olvasó láthatja, II. József császár Corregens korában Agh püspöknek tíz év előtt tett ígéretét, mint uralkodó, fejedelmi nagylelkűséggel teljesítette. Ez, a katolicizmus rendkívüli befolyását tekintve, nagy lépés és merész elhatározás volt. Csak egy oly igazságos és nemes szív s oly elfogulatlan nagy lélek, minő az övé, volt képes az unitáriusok irányában a kormányi és udvari s római katolikus körökben szinte egy századig uralkodott vastag előítéletet eloszlatni, a törvényekben és felsőbb rendeleteken gyökerező jogot elismerni s a nyomást, zaklatást és ezernyi méltatlanságot megszüntetve, nekik

*) 1459. 1784. udv. kancell.
8482. „ erd. kir. főkorm.

ha nem egészben is, de nagyrészen az igazságot kiszolgáltatni. Három nemzedéke halt ki az unitáriusoknak jögon kívüli állapotban. Elvették birtokaik, iskoláik, templomaik; hiveiket elcsábitották hivattal, pénzzel és fenyegetéssel. Istenökben volt még csak bizodalruk, a felsőbbégnél hiába panasztak. Megfogytak, csüggedeztek s már-már csaknem megtört szivökben még a remény is, midön e szabad gondolkozásu fejedelem öket ismét a haza jogos polgáiraivá tette, megvetett állapotukból fölemelte. Az unitáriusok történetében ez a legfényesebb mozzanatok egyikét képezi, s II. József nevére utódaink ezért örök időkig hálával és öt áldva fognak megemlékezni.

Volt még egy kimagasadó érdeme Agh püspöknek: a Szent-ábrahámi Mihály által az Unitáriusok értelme szerint irt s két kötetre terjedő hittan kinyomatására legfelsőbb engedély kieszközlése és kinyomtatása. *) Az első folyamodványt ez iránt 1784. május 28-án terjesztette a püspök a kir. fökormányászék elé, hivatkozólág 1782. octob. 30-án kelt ama legfelsőbb rendeletre, melylyel a hittani és imakönyvek kinyomtatása a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek megengedetett, s indokul fölhozva azt, hogy a hittan tanárai és hallgatói kézi-könyv nem létében annak hosszadalmas leírása által egyéb tudományokban való magok tökéletesítésétől el ne vonassanak. A kir. fökormányászék jun. 14-én azon rendelettel küldötte vissza, hogy a fötanács két vagy három jámbor, tudós és kiváló jellemü férfi által vizsgáltassa meg s akkor azok nyilatkozatával együtt ismét terjeszse fel. A megvizsgált kézirat hiteles vizsgálók bizonyítványaival együtt aug. 31-én újból feljutott a kir. fökormányászékhez, mely azt nov. 23-án az udvari cancellariához terjesztette fel a bécsi központi könyvizsgáló hatóság által leendő megvizsgáltatás végett, honnan 1785. ápril 13-án legfelsőbbleg megerősítve azon emlékeztetéssel küldetett vissza: hogy a Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios címü könyvnek kinyomtatása annálkább megengedendő, mivelhogy az a mellett, hogy e vallás Erdélyben be van véve, az abban nyilatkozó szerénységnel fogva más vallásos könyveknek is

*) Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios stb.

mintául szolgálhat. *) Ezen kedvező legfelsőbb elhatározást a kir. főkörmányszék, annak méltányolást kifejező része mellőzésével adván május 15-ki rendeletével a könyvvizsgáló bizottságnak és az unitáriusok főtanácsának tudomására: az Egyházi Tanács jul. 30-ki folyamódványában azon okból, hogy a felségnek azon királyi kegyelmét, hogy hittanuk kinyomtathatására engedélyt adni méltóztatott, ő és az ő példáját követve a késő maradék is örökre hálásan emlegethesse — az erről kiadott legfelsőbb kegyelmes rendeletnek a kir. főkörmányszéki értesítéssel együtt azon könyv elején nyomtatásban kiadhatása végett, másolatban megküldetni kérte; de a kir. főkörmányszék aug. 30-án kelt rendelete szerint az első értesítést elegendőnek látván, sőt az előadó, véleményében annak a könyv elején kinyomatását szükségtelennek nyilatkoztatván: a másolatadás megtagadtatott. **)

Agh püspök tudományos készülségét eléggé tanusítják a fennebb elősorolt dolgozatai, melyek legjelesebbikét itt van helyén ismertetnem. Ennek czime: *Theologia Christiana* I—V. részben és ugyanannyi testes kötetben. Az első rész és kötet czime és tárgya: *Expositio Summae Universae Theologiae Secundum Unitarios* stt. 4-edrét 1—706 lap, az előttem állott példányból hátul két iv ki volt szakadva. A másodiknak czime: *De Mediatore Novi Foederis Jesu Christo*, tárgyai: 1. *De Novo Foedere*, 2. *De Persona Christi*, 3. *De officiis Jesu Christi in genere*, 3. *De Sacerdotali J. Chr. munere*, 5. *De Regio Christi Domini munere*, 4-edrét 1—409 lap. Az utolsó lap ki volt szakadva. A harmadiknak czime: *De Ethica Christiana*, Ao 1784 9-a decembris 4 edrét 1—811 lap. A negyediknek két osztálya van, az elsőnek czime: *De Ecclesia in genere* 1—4 fejezetben 4-edrét 1—139 lap; a második czime: *De variis Ecclesiae mutationibus seu de Historia Ecclesiastica* 4-edrét 1—627 lap. E munkája e jellemző mondattal végződik: *Gloria Deo Unice-Uni!* Ezekhez járul az V-ik, ugyszólván pótló kötet, e czim alatt: *Con-*

4701.

*) L. 196. erd. udv. kancz. 1785.

3469. 1785. k. főkörm. sz.

**) 4883. 1784. k. fk. sz.

8122. " "

6378. " "

spectus Articulorum Fidei Christianae 4-edrét 1—1042 lapon, folytatva Árkosi Zsigmond által 1702-ben. Ezen XIV-ik pont alatti első számú munkájával zavarban vannak a körülményeket eléggé nem ismerő azon írók, a kik ezt a Szent-Ábrahámi kinyomtatott művével egynek tartják; ennek oka az lehet, mert mint püspök annak végső kisimitásában és kinyomtatásában részt vett. De ez tévedés, miről az olvasót a két munka összehasonlítása meggyőzi. Agh mint későbbi theologia tanára, vett át előde művéből, vannak tehát bennök egyező helyek; de hogy a kettő két önálló dolgozat, kétségbe nem vonható.

Agh püspök korára esik Kolozsváratt az egy századnál tovább fennállott lengyel-unitárius ekklézsiának a magyarral 1784-ben teljes egyesülése, illetőleg az elsőnek az utolsóba beolvadása. Monostorutezai Oratoriumát ekkor adta el s templomi kellékeit az egyesült anyaegyháznak engedte át.

Halálát az unitáriusok Képviselő Tanácsa a főgondnok és közfőjegyző aláírása alatt 1786. január 22-én a kir. főkegyelmszékhez így jelentette fel: „Tisztelendő és jeles Sepsiszentkirályi Agh István ur, az erdélyi unitárius ekklézsiák eddigi Superintendense, minekutána püspöki tisztét 27 évig, és a a mi azon feljül van, dicsérettel vitte, életének 77-ik évében január 21-én élni megszűnt.“ *) Kortársai még azt jegyezték fel, hogy halála estvéli 6—7 óra között történt, 23-án tették koporsóba, s tetemei felett végtisztesség február 5-én tartatott.

Az egykoruak így jellemzik őt: „Agh püspök kinézése papias, komoly s rangjához illő; termete magas, szikár, jól alkotott; szava hangzatos; egyházi szónoklata egyszerű, beszédei szentiráson alapulnak; csak a fülre hatni nem kívánt, de gondolatait és érzéseit, melyeknek a biblia adott szint és zamatot, oly világosan fejezte ki, hogy hallgatói nemcsak megértették, de szivükre is vették, s megindultak vagy meggyőződtek a szerint, a mint ő akarta. Kortársai közül egy sem szónokolt nagyobb hatással és sikerrel. Kitünő volt személyes bátorsága, melylyel magát balesetek közt viselte. Ezt a koronaörökssel való párbeszéde igazolja. Igaz keresztény türelmének, melylyel embertársai hibáit elnézni és kimélni mindig hajlandóbb volt, mint visszatöréssel élni vagy kigunyolni, for-

*) 871. 1787. k. fk. sz.

rása, lelkének bölcsészeti hajlamában s nagy tudományában van.“ Egykorui az iskolai fegyelemnek alatta meglazulását jegyezték fel; miről bővebb adatok nélkül, nekem, ki a forrástól távol vagyok, itélnem nem lehet.

En őt egyháza egyik kitünő férfának tartom, a ki helyzete nagyjelentőségü sulyát erős lélekkel viselte, egy válságos korszakban, gyakori megpróbáltatások közt, bölcsen és önmérséklettel kormányozta az egyház hajóját, azt szirtekbe ütközéstől, hiveit elcsüggedéstől megvédte, jótékonyan hatott korára s a hatalomra, nem nyomtalanul munkálkodott s örökre maradandó sikereket ért el, az unitáriusok törvényes jogának csaknem egy századig tartó tagadása s tiprása után végre is győzelmét kivívta. Neve s hasznos élete háládatos emlékezetben és tisztelve fog fenmaradni közöttünk.

JAKAB ELEK.

A KERESZTÉNYSÉG.

Százötven év a Jézus után.

II.

(Folytatás.)

Az egyháznak nem volt temploma, mert általánosan azt az elvet tartották, hogy Istennek nincs szüksége templomra, s hogy az ő valódi temploma az igaz ember szive. Természetesen nem is volt saját építészete, a melyről meg lehetett volna ismerni; de már ekkor is volt egy külön épület, melyet Isten házána k neveztek: és a keresztény kegyességnek leg-szentebb érzelmei ahoz kezdettek füződni. Az éjjeli gyülekezetek, épen azért, mert a törvény tiltotta, bűvös hatással voltak a képzelődésre. Habár a valódi keresztény idegenkedett a templomtól, az egyház mégis sajátlag vágyakodott templommá lenni. A középkorban azzá is lett.

Egy eszme, mely nagyon hamar elterjedett, sokat tett ez átalakulásra; azt képzelték, hogy az urvacora áldozat, mivel Jézus által teljesített nagyszerű áldozatnak az emléke volt. Ez a képzelet egy hézagot töltött ki, mely az új vallásban a felületesek szemei előtt feltűnt; értem az áldozatok hiányát. Ennek nyomán az urvacorai asztalból oltár lett, elékerült az ajándékok és áldozatok kérdése is. Ezek az ajándékok is kenyérből és borból állottak, melyeket a gazdagabb hivek vittek magukkal, hogy ne legyenek az egyház terhére, s a maradék a papoké meg az istenisztelet körül segédkezőké legyen. Könnyű átlátni, hogy egy ily tan mennyi félreértést szülhetett. A középkornak, a mely annyira visszaél a misével, midőn az áldozat eszméjét túlságig vitte, szükségesképpen sok félszegségre kellett eljutni. Folytonos átalakulás, módosítás után a kis misére jutottak, a mikor egy ember egy zugban egy gyermekkel, a ki nép gyanánt szolgált, egy, egyedül ő belőle álló gyülekezetet vezet, folytonosan beszélget az emberekkel, kik nincsenek, dorgálja a meg nem jelent hallgatókat, s önmagának adományt nyujt s egyedül magára osztogatja a szent csókokat.

kodott, melyek az időben szokásosak voltak; a fenmaradott töredékek azt mutatják, hogy görög minták után készültek az énekek.

A keresztség teljesen leszorította a körülméltetést, mely kezdetben egyetértéssel a zsidóknál is csak a keresztséget megelőző szertartás volt. Háromszoros bémártással hajtattott végre egy külön épületben, a templomhoz közel; azután a felvilágosultat bevezették a hiveknek gyülekezetébe. A keresztséget a kezeknek a bevezetett fejére való tétele követte: a rabbik rendelkezésénél követett eme zsidó szokás. Ezt nevezték szellemi keresztségnek, e nélkül a vízzel való keresztség nem volt teljes. A keresztség a multtal való teljes szakítás volt; a kezeknek a fejére tételével lett mindenki valósággal kereszténynyé; ezt olajjal való megkenés követte és bizonyos vallástétel kérdésekben és feleletekben. Mind ez együtt volt a befejező pecsét *s phragis*. A sacramentum eszméje, az *ex opere operato*, vagyis az a felfogás, hogy a sacramentum bizonyos magikus művelet, a keresztény theologia egyik alapja lett. A III-ik százban némi noviciatus járult a keresztséghez: a hívők csak a beavatás bizonyos fokozatain jutottak el az egyház küszöbéhez. A gyermekek keresztelése a II-ik száz vége felé kezdődött, egészen a IV-ik százig voltak határozott ellenzői.

A bűnbánat az ál Hermas kora körül Rómában már szabályozva volt. Ez az intézmény, mely szilárdul szervezett társadalmat tételezett fel, bámulatosan fejlődött. Csoda, hogy meg nem rontotta az alakuló egyházat. Ha valami mutatja az egyház iránti szeretetet és a benső örömet, melyet a hivek abban találtak, kiválóan tanuskodik arról annak látása, hogy minő kemény megpróbáltatásnak vetették alá magukat a hivek azért, hogy az egyházba beléphessenek vagy elveszett helyöket abban ismét elfoglalhassák. A gyónás vagyis a hibának bevallása, a mi már a zsidóknál is gyakorlatban volt, az első feltétele volt a keresztény bűnbánatnak.

Miként látjuk, egy vallásnak sem voltak ily egyszerűek az alkotó részei. Az urvacsorai edények csak idővel lettek szentekké, csak a használt poharakhoz szolgáló tányérok voltak némi figyelem tárgyai. A keresztet inkább csak tisztelték, mintsem imádták. A jelképek kevesek s nagyon egyszerűek voltak. Még a kereszt sem volt meg sem a templomokban, sem a házakban; ellenben a keresztvetést gyakran ismételték;

meglehet azonban, hogy ez a szokáss inkább csak a montanistáknál volt gyakorlatban.

Ezekkel szemben a szívbéli vallásosság fejlettebb volt, mint bármikor. Ámbár az eredeti ihletességet a püspökök már nagyon szűk korlátok közé szorították; a szellemi adományok, a csodák és egyéni inspirációk mégis megvoltak az egyházban s annak életet adtak. Irene e természetfeletti adományokban épen a Jézus egyházának jellegét látja. A Lyoni martýrok még részesültek abban s Tertulianus azt hiszi, hogy mindig csodák környezik. Nem csak a montanisták tulajdonítottak emberfeletti jellemet legegyszerűbb tényeknek.

A theopneustia (isteni sugallat) és thaumaturgia (csodátétel) folytonos volt az egész egyházban; csak átszellemült nőkről beszéltek, kik feleleteket osztogattak, ezért isteni ihletésre hangzó lantoknak tekintették. A soror, kinek emlékét Tertulianus fentartotta, visioival bámulatra ragadja az egyházat, miként a korinthusi spiritista nők Szent Pál korában, ez is közbe mondotta álmadozásait az egyház komoly szertartásai közé; a szivekben olvas, gyógyszereket jelel meg s a meghaltak lelkeit kicsiny, finom emberi alakokban látja.

A természetfeletti orvoslás az első volt ezen adományok között, a melyeket Jézus hagyatékának tartottak; a szent olaj volt az eszköze. A pogányok gyakran gyógyultak meg a keresztények olajától. Azt is mindnyájan tudjuk, hogy a gonoszt elűző, kuruzsoló keresztények nagy tiszteletben voltak; mindenfelől vitték hozzájuk az örülteket, hogy megszabadítsák a gonosz lelkektől, miként ez keleten ma is történik. Az megtörtént, hogy olyanok, a kik nem voltak keresztények, a Jézus nevével üttek ördögöket. Némely keresztények zugolódtak ezért, másoknak tetszett, mert abban az igazság diadalát látták. Sőt e szép úton nem állapodtak meg. Mivel a hamis Istenek ördögök voltak, szerintük az ördögüzési hatalom magába foglalta egyszersmind a hamis Isteneknek felismerését. Az ördögüzést ennél fogva mágiával kezdték vádolni s ezt az egész egyházra kiterjesztették.

Az igazhitűség átlátta ezeknek a lelki adományoknak, az átszellemüléseknek, az eredeti hatalmas áradozás maradványainak a veszedelmes voltát, melyet az egyháznak szabályozni kell, ha el nem akar veszni. A józan tudósok és püspökök elene szegültek; mert azok a csudadolgok, a melyeknek a balga

Tertulianus örvendett és a melyet Szent Cyprian oly fontosnak tart, sok rossz hirre adtak alkalmat; sok egyéni ferdeség is vegyült közükbe, a mitől az igazhitűek őrizkedtek. Az egyház, a helyett hogy bátoritaná, gyanusnak nyilatkoztatta az ihletettséget s a III-ik százban ha nem is enyészett el egészen, egyre ritkább lett. Rendkívüli kedvezményekké váltak, melyekről az önhittek azt vélték, hogy csak ők tiszteltetnek meg azokkal. Az átszellemülés eliteltetett. A püspök lett az ihletetség bizományosa, vagy jobban mondva a charismust felváltotta a sacramentum, melyet a papok szolgáltattak ki; míg az ihletetség egyéni dolog, az ember és Isten közti ügy. A zsinatok örökölték a folytonos kijelentést. Az első zsinatokat Kis-Ázsiában tartották a phrygiai proféták ellen; az Isten lelke általi inspiratio az egyházra ruháztatván, a rend és tekintély elve lett.

A papság már a néptől külön vált testület volt. Egy nagy teljes egyház. A püspök és az öregek mellett egy falka felsőbb- és alsóbb-rendü szolgáló személyzet (matricularii) működött. A magasabb rendü papságnál a nőtlenség mind inkább-inkább terjedni kezdett, legalább a másodszori házasság megtiltatott. A montanisták csakhamar arra jöttek, hogy a házaspap által kiszolgáltattott sacramentum semmis. Az apostolok társai a soror-ok, kiknek létezését némely hirhedett szövegek bizonyítottak, az alkalmazottak között megjelennek, mint szolgálatot tevő diakonissák; ebből származott a középkorban a papok nyilvános vadházassága. A szigoruak azt követelték, hogy fátyolozva legyenek, hogy ezáltal gyöngéd érzelmek keletkezése meggátoltassék.

A temetkezés a II-ik száz végével az egyház tartozékává, az ekkleziiai szolgálatnak tárgya lett. A keresztények úgy temetkeztek mindig mint a zsidók. A mithriasták és más keleti felekezetek is ezt gyakorolták Rómában. A lélek halhatatlanságáról való görög hit a holttesteknek megégetését, a feltámadásról való keleti hit azok eltemetését hozta magával.

Marcus Aurelius kora felé egy nagy változás történt. Az a kérdés, mely napjainkban a nagy városokat foglalkoztatja, napi rendre került. Míg a holttestek elégetése a halottak számára rendelt földterületet kimélte, addig a temetkezés lefoglalta. Meglehetősen gazdagnak kellett lennie, a ki Róma kapui előtt életében egy kis temetkező helyet akart vásárolni. Mikor

valamely nagy város nagy népességéből a vagyonosabbak keresztény vagyis zsidó módon akartak temetkezni, a föld alá kellett szállani. Először beástak addig, míg szilárd földet értek, ott vízszintesen folyosókat ástak, néha emeletesen ezekbe voltak az egyes sirok = loculi. A zsidók, sabazeusok, mithriásták és keresztények mindnyájan elfogadták a temetkezés módját, mint a mely nagyon talált a közösségi szellemmel és a titokzatos iránti vonzalmukkal. És mivel a keresztények a temetkezés ilyen módját az egész III. és IV. százakon, sőt az V-ik száz egy részében is gyakorolták, a Róma körüli katakombák csaknem egészen keresztény mű; hasonló szükségből keletkeztek a Nápoly, Milano, Syrakusa és Alexandria körüli nagy temetkező helyek.

A III-ik száz első éveiben Zephyrin pápa a helytartójjára Calistusra bízta ezeknek a nagy halottas tárházaknak a gondozását; ezeket nevezték cimiteriumoknak vagy dormitoriumoknak, mert azt hitték, hogy a halottak csak alusznak ott a feltámadásig. S mivel több marttyrt temettek ezekbe, az a tisztelet, melylyel a marttyrok iránt viseltettek, átszállott ezekre a temetkező helyekre is; szent helyekké lettek. Alexander Severus alatt a temetkezés teljesen szervezve volt. A temetkező hely lett légyen a föld alatt vagy föld színén, az ekklézsia helye volt; és mivel a római hatalom a temetkezés kérdésében nagy türelmet tanusított, a katakombák üldözések idején gyülekezési helyül is szolgáltak.

Ezek nyomán a III-ik százban a testületenkénti temetkezés egészen szokásba jött; mindenik felekezet épített magának külön földalatti temetőt, a sirokban felekezet szerint osztályoztattak a halottak; eddig a temetkezés egyéni vagy családi ügy volt, most közös vallásos ügygév lett, az isteni dolgok feletti hitettségét tételez fel. Ez nem a legkisebbik nehézség azok közül, melyeket a kereszténység az időből az utókorra örökségül hagy.

A kereszténység eredeténél fogva épen annyira hátrányos volt a képzőművészetek fejlődésére, mint az izlám, ha a kereszténység zsidónak maradott volna, csak az építészet fejlődött volna általa, miként ez a muszalmánoknál történt; a templom egy olyan nagyszerű kőház lett volna, mint a moche. De a vallások olyanokká lesznek, a milyekké az elfogadó népfajok alakítják. Oly népek közé ültetettvén át a kereszténység,

melyek barátai voltak a művészeteknek, oly művészetkedvelő vallás lett, a milyenné sohasem lett volna, ha a zsidó keresztények kezei közt marad. Ezért a hittagadók alapították meg a keresztény művészetet. A gnosticusok oly merészséggel léptek ez [útra, hogy az igazhitűek egészen megbotránkoztak; mind az a mi a bálványimádásra vezetett, gyanus volt; legalább a templomban betű szerint megtartották Mózesnek a bálványimádásra vonatkozó parancsolatát; voltak ugyan Jézusnak, Szent Pálnak és Péternek is képei; de e szokást helytelennek tartották.

A temetkező helyek fedeleire tettek némi festvényeket, de a melyek inkább ékítések voltak, növény- és állatképek vegyítve néha keresztény jelvényekkel: oly dolgok, melyek a pogány művészetben szokásosak voltak. Az Ó és Új-szövetség történelméből vett tárgyak csak később tűnnek fel, ellenben az Ur asztala, a szent kenyér, az uri vacsora jelvényeit már a III-ik százban festették.

Ezek a kisszerű, az egyházakból egészen kizárt ékítési festvények nem voltak eredetiek. Helytelenül tekintették ezen szerény kísérleteket egy egészen új művészet kezdetének. A kifejezés e festvényekben nagyon gyenge, a keresztény eszme teljesen hiányzik bennük, általános jellegük határozatlan. A rajzuk nem rossz, oly művészek keze mutatkozik bennük, a kik műhelyekben jól képeztettek. Kivitelük kétségkívül meghaladja a később született keresztény festészetet. Ámde minő különbség van a kifejezést illetőleg a kettő között; a VII. és VIII. száz festőinél hatalmas törekvést veszünk észre, hogy az általuk festett jelenetekben új érzelmeket fejezzenek ki; ellenben a katakombák festői ügyességüket az általuk diszitendő helyek zordonságához iparkodnak alkalmazni.

A keresztény művészet heretikusnak született, sokáig megőrizte e jelleget; a keresztény festészet csak lassanként szabadult ki azoknak az előítéleteknek a hálózatából, a melyek hatása alatt született. Megszabadult, de csak azért, hogy az apokryphus könyvek uralkodása alá kerüljön, melyek maguk is gnostikus hatás alatt jöttek létre. Ebből hosszas időre különös visszasság fejlődött ki. Egészen be a középkorig az egyházi gyűlések és tekintélyes tudósok elítélték a művészetet; a maga részéről bár az orthodoxiához alkalmazkodott. Különös szabadságot vett magának; a festvények tárgyai nagyob-

bára elítélt könyvekből vétettek, annyira, hogy a festvények helyet szereznek maguknak a templomokban, míg a könyvek, melyek a festvények magyarázatait tartalmazták, azokból ki voltak zárva. Nyugaton a XII-ik százban a művészet egészen felszabadult; de a keleti kereszténységben nem. A görög és keleti egyházak sohasem győzik le a képek iránti azt az el-lenszenvet, mely a zsidóságban és izlamban tetőpontra emel-keedett.

III.

A keresztények erkölcsössége leghatásosabb hirdetése volt a kereszténységnek. Ez az egy szó, jámborság, teljesen kifejezte; úgy éltek, mint közönséges, egyszerű, világias elfogultság nélküli, de talpig becsületes emberek. A Messiás várás napról-napra hanyatlott, ezért arról a némileg laza morálról, mely oly várakozó, válságos állapothoz talált, egy megalapult társadalom állandó moraljára mentek át. A házasság magasztos vallásos jellemet öltött. Nem volt szükséges a többnejűség eltörlése, a zsidó erkölcsök, ha nem is a zsidó törvények, már meglehetősen eltörölték volt. Igazán szólva a harem a régi zsidóknál csak kivételes visszaélés volt, a királyság előjoga. A próféták, miként látszik, ellenzették. Salamon és utódai életmódja mindig hibáztatás és botránkozás tárgya volt. A római és zsidó házasság kettős hatása alatt született a család magasztos eszméje, mely napjainkban is az európai műveltség alapja, sőt a természetjog lényeges részévé lett. El kell ismer-nünk azonban, miszerint e tekintetben a római befolyás nagyobb volt, mint a zsidó; a többnejűség a zsidók között csak azok-nak az újabb törvényeknek a befolyása alatt szűnt meg telje-sen, melyek a római jogból vétettek.

Hogy a római vagy ha úgy tetszik árja befolyás volt, abból az idegenkedésből is észrevehető, a melylyel a második házasság iránt viseltettek; kellően elpalástolt paráznaságnak tekintették. Nem kevésbé szigoruak voltak az elválás kezelé-sében, melyet illetőleg némely zsidó iskolák hibáztatásra méltó engedékenységet tanusítottak. A házasságot csak a nő pará-znasága okán lehetett felbontani. A keresztény jog alapelvévé lett, hogy „a mit Isten összekötött, nem kell elválasztani.“

Végül az egyház egyenes ellentétbe jött a zsidósággal azon tény által, hogy a nőtlenséget és a szüzességet a házassá-

állapotnál előbbvalónak tartotta. A synagoga a házasságot mindig szentnek tartotta, előtte a nőtlen gyilkossági bünt követ el; nem Ádám törzsből való, mert az ember csak akkor teljes, ha nővel egyesül; a házasságot nem lehet a tizennyolczadik éven túlhalasztani. Ez alól csak azt vették ki, a ki a törvényt tanulásra adta magát és a ki attól félt, hogy a család fentartásának gondja elvonja a munkától. „Azok, kiket a törvény tanulása nem foglal egészen, mint engem, népesítsék a földet“, mondá Azaí rabbi.

Azok a keresztény felekezetek, a melyek a zsidósághoz közeledtek, éppen ugy tanácsolták, mint a synagoga a korai házasságot. Azonban a kereszténység kezdetben Ben Azaí értelmében járt el. Jézus bár harmincz évnél többet élt, sohasem volt házas. A világ közeli végének várása feleslegessé tette a szaporodásért való gondoskodást és azt az eszmét fogadták el, hogy csak szűz állapotban lehet bárki is tökéletes keresztény. A gnostikusok és manicheusok következetesek voltak, midőn a házasságot tiltották s a szaporitást elítélték. A mindig közép-úton járó orthodox egyház őrizkedett az ily túlzásoktól, de a mértékletességet, sőt a szüziességet még a házasságban is ajánlotta. A természet akaratanak teljesítése túlságos szégyennek tartatott; a nő esztelenül irtózott a férjhezmeneteltől; az egyháznak visszás féltékenységét mind abban, a mi a két nem közti törvényes viszonyt illeti, később többen igen helyesen kigunyolták.

Hasonló eszmemenet nyomán az özvegyi állapotot némileg szentnek tartották; az özvegyek némileg egyházi rendet alkottak. A nők szerintük mindig alárendelt állapotban kell élni, ha már nincs férje, szolgáljon az egyháznak. A keresztény nők szemérmességére jól talált ezekhez a szigoru elvekhez, némely községekben csak fátyolozottan mehetek ki hazulról. Kevés volt hja, hogy a nők, a házasok miként a hajadonok, ábrázatukat keleti szokás szerint egészen el ne takarják. A montanisták ezt a szokást kötelezőnek tekintették; s hogy nem érvényesült, azt a görög meg római befolyás eszközölte; ezeknek a népeknek, hogy az erkölcsöket reformálják, nem volt szükségök a testi és erkölcsi gyarlóság e jelére.

A cziczomát legalább egészen eltiltották. A szépség a sátán kísértése, miért kelljen azt még növelni. Ékszereknek viselését, a hajfestést, könnyü ruhák viselését a szemérem el-

len elkövetett merényletnek tartották. Az álhaj vétek volt; mert a pap keze által a levágott hajra tett megáldás eltéveszti, hogy kire szálljon. A hajnak legszerényebb rendezése is bűnnek tekintetett. Szent Jeromos a nők haját egyszerűen férgék tanyájának tekinti s azért ajánlja, hogy levágassák.

A kereszténység hiányos volta nagyon is kitűnik ebben: igen kizárólagosan morális volt; a szépséget egészen feláldozta. Ámde a valódi bölcsész, a szépséget nem felületes előnynek, veszélynek vagy illetlenségnek, hanem oly isteni adománynak tartja, a milyen az erény. A szép nő épen oly kifejezése Isten céljainak, mint a szellemdús férfiú vagy az erényes nő. És a kereszténység azon tiltakozás által, melylyel a szépség feltűntetésére tett kísérleteket sujtotta, bebizonyította, hogy az a társadalmi eszmény, a melyet kezdetben alkotott magának csak később lehet egy tökéletesült társadalomnak a kerete, a midőn a világosan gondolkodó emberek buzgalma összetöri azokat a szoros korlátokat, melyeket kezdetben a tulságos szenteskedés állított.

Sajátlag mindaz, a mit fényűzésnek, világias életnek lehet tekinteni, el volt tiltva; a látványos előadásokat utálatosoknak tartották, nemcsak az amphitheatromi véres játékokat, melyeket minden becsületes ember utált, hanem még a legártatlanabb színelőadásokat is. Minden színház veszedelmes hely, mert az emberek azért mennek oda, hogy lássanak s őket is lássák. Hogy a versenyjátékok, melyekben halandók egy napra az istenekhez hasonlók lettek, a III-ik százban egészen megszűntek, annak a kereszténység volt az oka. Az emberek egyre idegenedtek el ezektől a régi intézményektől, mert hasztalanságoknak tartották. Igazuk volt; ámde az emberi életnek azonnal vége van, mihelyt az emberrel elhíthetni, hogy minden hiábavalóság.

A keresztények épen olyan józanéletűek voltak, mint szerények, a hústra vonatkozó szabályok, mondhatni, mind felfüggesztettek, az az elv, „hogy mindenek tiszták a tisztáknak”, került érvényre. Azonban sokan tartozkodtak az élőállatok evésétől. A böjtölések gyakoriak voltak és többeknél oly ideggyengeséget idéztek elő, mely a sirást nagyon elősegíti. A könnyű sirást égi adománynak tekintették. A keresztények mindig sirtak, bizonyos csendes szomorkodás volt a rendes állapotok. A templomban a szelidség, szánalom és szeretet ült ar-

özukon ; általában a keresztényeket arczokról meg lehetett ismerni. Némileg saját kinézésük volt, ábrázatukon a nyugodtság látszott, mely azonban nem zárta ki a belső meglegedés szelid mosolyát. Ez nagy ellentétet tüntetett fel a pogányok gondtalan kinézésével. A montanistikus Afrikában bizonyos gyakorlatokról, különösen a keresztvetésről még hamarább felismerhették Jézus tanítványait.

A keresztények e szerint tulajdonképen saját külön lények voltak, kik arra adták magukat, hogy erényességüket külsőleg is hirdessék, végre is vezeklők voltak. Hogy a zárdai élet a III-ik száz vége felé jelenik meg, onnan van, mert az előtt, az egész egyház valóságos zárda volt, egy eszményi község, melyben tökéletes élet folyt. Mikor a század tömegesen be fogott lépni az egyházba, mikor a Gangresi-concilium 325-ben kimondotta, hogy az evangéliumban a szegénységre, a családról lemondásra és a szüzességre nézve felállított elvek nem valók az egyszerű hiveknek, csak akkor fognak a tökéletesek maguk számukra külön helyeket teremteni, hol a közönséges emberekre igen magas evangéliumi életet egészen gyakorolni lehessen. A martyrság eddig alkalmat nyújtott, hogy Jézusnak legtulzotabb tanításai is gyakoroltassanak ; a zárda pótolja a martyrság helyét, hogy Jézus tanításai valahol gyakorlatba vétessenek. Egyptom példája, hol a zárdai élet mindig megvolt, nagy befolyással lehetett erre az eredményre ; de a szerzetesség eszméje megvolt a kereszténység lényegében. Miután az egyház mindenekelőtt megnyilt, kikerülhetetlen volt, hogy kisebb egyházak ne alakuljanak azok számára, a kik azt állították, hogy úgy élnek, mint Jézus és a jeruzsálemi apostolok éltek.

Egy kemény harcz előjelei kezdettek mutatkozni : a keresztény kegyelet és a világi tisztelet két ellenfél lesz, melyek nehéz csatákat fognak vívni egymással. A világias szellem ébredése a hitetlenség ébredése lesz.

(Vége.)

RENAN ERNŐ.

Ford. KOVÁCSI ANTAL.

KERESZTÉNY ESZMÉNYISÉG.

Egyházi beszéd.

Lukr. 10, 41. 42. Mártha! Mártha! szorgalmas vagy és sokra igyekszel: De egy a szükséges dolog: Mária pedig a jobb részt választotta, mely el nem vétetik őtőle.

„Mária pedig a jobb részt választotta, mely el nem vétetik őtőle.“ Egyszerű szavai ezek a názárethi prófétának. Egyszerű volt az alkalom is, mely létrehozta, egyszerű, mint sok más, melyekhez az örök igazság legszentebb kinyilatkoztatásainak emlékei fűződnek. De ama szavak, melyek a próféta ajkáról a Mártha házában szállottak el, hová valamelyik fáradságos napi munkája után térhetett be, közelebbről vizsgálva nem úgy tűnnek fel, mint csupán alkalom vagy esetszerűek. Azok mély jelentőséget hordanak magukban. Ő épen azelőtt tanított egy törvénytudót, hogy kell az igaz vallást gyakorolni. Épen azelőtt adta neki az irgalmas samaritanus megkapó példájában, ki ellenségei sebeit bekötötte, a könyörület leczkáját. És a mit a Mártha házában nyilvánított, ámbár a körülmények idézték elé, úgy jelenik meg előttem, mint természetes nyilvánulása a nagy lélek ama hangulatának, melyet terhes napi munkája után érezhetett. Egész nap a vallás külső gyakorlatára való utasítással foglalkozván visszatekintett, hogy Atyja ügyében mit mivelt azon a napon. S talán honfiai vallástalansága, üres kegyessége miatt szomorú érzés fogván el lelkét, magába merült a nap eseményei fölött, s azokban kevés vigasztalást találva gondolata a zajos külvilágról csöndes belvilágába szállott. A bensőre szállott, a vallásos élet forrására, honnan mennyei üdvés áldás fakad, a bensőre szállott — s a magasztos érzelmek és gondolatok egymást követve vonulnak át lelke mélységein.

Ily lelki állapotban talált ő Bethaniába jőni.

A magasztos érzelmek és gondolatok sora tovább fűződik; ajkai beszédre nyílnak s Mária mint egy varázsérintésre csodálattal ül le lábaihoz, hogy hallgassa az üdvadó isteni igét. És a midőn a próféta látta, hogy mégis van egy, a ki őt

megértette, szellemével rokonszenvez, tárt kebelével fogadja ki-jelentéseit, lelke örömmel telik el. És a midőn Mártha testvérét hívná, hogy segítsen neki az Urnak felszolgálni, Jézus Mártát szeliden pirongatva, s Mária jobb választását kiemelve, így szólott: „Mártha! Mártha! szorgalmas vagy és sokra igyekszel. De egy a szükséges dolog: Mária pedig a jobb részt választotta, mely el nem vétetik ő tőle.“

„Egy a szükséges dolog!“ — ezek azok a szavak, melyek Jézus Bethaniában való látogatását örök időkre emlékezetesebbé teszik, mint állítólag ott mivelt csodái. „Egy a szükséges dolog!“ — de e szavak értelme, jelentése mi legyen sürgetve kérditek, szeretnétek tisztábban, világosabban látni e ponton, szeretnétek tudni ama szükséges dolog mivoltát, a melyre nézve Jézus azt mondotta, hogy soha el nem vétethetik.

Egy a szükséges dolog:

Hinni az isteniben, az eszményiben.

Mit beszélhetett Jézus a bethaniai egyszerű, igénytelen hajlékban? Mi volt tulajdonképen az, mi Mária lelkét megragadta, minő bűverő vonzotta a mester lábaihoz, minő hatalom bilineselte le, hogy odaadó, határtalan bámulattal hallgassa őt?

Isten sok prófétát bocsátott ki az ő kebeléből, hogy az emberek előtt szellemének fényével utat irjanak, a láthatatlan dolgokat megvilágosítsák, azokban útmutatóik legyenek. Küldött Mózeseket és más prófétákat, kiket az emberek hallgassanak. Küldött a jóságos Isten nemcsak a zsidóknak, az ő ugynevezett „választott népének“, hanem küldött más népeknek is, mert minden nép a maga helyén Istennek választott népe. S mindezek által a próféták által sok szép és magasztos gondolat lőn az emberiség közkincsévé. Közülök többen az eszmék magasabb regioiba birtak felemelkedni s az isteni végetlen szellemnek egy-egy sugarát fölfogva, addig ismeretlen oldalról világították meg s így egy-egy drága hiteszmét, szép vallási gondolatot hagytak hátra halhatatlan emlékek gyanánt a jövendő előtt. Oh hatalmasan és fenségesen beszélt régen is az Isten az ő szent lelke által a prófétákban! Izraelnek fiai és leányai a Jordán kies partjain sok üdvhangot és szellemesítő gondolatot hallottak. Hajdani Máriáit Izraelnek és Judeának egy Ezsaiás lánglelke magasra ragadhatta a Jordán partjain taposott durva föld rögéből. Oh de a vallás, melyet ők hirdettek, meg volt mégis elegyítve. A hit és világnézet a földi lég-

körben mozgott, az érzékiség lánczaiból nem birt kibontakozni. Végre Isten elküldötte az ő lelkét a Jézusban s Galileában fölgyult a világosság napja. A szellemi vallás, melyet Jézus hirdetett, ez volt a bűverő, ez volt a hatalom!

Az új világ és új föld ama szellemi fölfogásban, mely a múlt összes prófétáinak látásait a földi salaktól megtisztítva egyesíté; amaz új hit és új világnézet, melyet kelet minden más bölcei azelőtt hasztalan kerestek, mely Sokratesben és Platóban is, csak mint ködös sejtelem derenghetett; a hit birodalmának megvilágítása az isteni genius tüzenél, hol az ember a sötétségből fénylő világosságba lépett s szemlélhette a menny örök szépségeit, örökviruló, örökzöld tájait; az Isten ama mélységeinek feltárása. a hová emberszem még le nem pillanthatott; a mennyei Atyának ismertetése, jósága, szeretete minden gyermekei iránt; végetlen szellemének kifejtése, a mint a természetben és az emberi lélekben mindenütt működni, hatni, irányozni és vezérelni látja, ki gondoskodásában számon tartja az ég madarait, a mező liliomait, kinek tudta nélkül még hajszál sem eshetik le fejünkről; és a végetlen örök szellem lélekben és igazságban imádásának fenséges tana — ez a tisztán szellemi, ez az ideális felfogás, ez a minden érzékítől ment eszményiség Istent, világot és embert illetőleg, ez a legnemesebb és legtisztább idealismus, mely Isten örök igazságait foglalta magában, s a melyet a mester amaz igazságok erejétől áthatva dicsőült arczczal hirdetett a Genezáreth mellett és a bethaniai egyszerű házban is — ez volt a bűverő, ez volt a hatalom!

És ez eszményiség Máriában különösen fogékony lélekre talált. Ő ugyan a régi zsidó szokásokban, szertartásokban, az álkegyeskedő farizeusok vallásában nőtt fel s mint más kortársait szükkörű hitnézetek kötötték, de a mint az új világosság fényével kisütött, régi köntösét levetette, mindamellet is, hogy a nagyobb rész megtartotta azt dívatnak, új ruhába öltözött, a mennyei világosság ruhájába. Ő lelke egész bensőséggel fogadta ama boldogító szellemi tanokat, hitt az isteniben, az eszményi-, az égiben, amaz örök igazságokban, a melyeket a szellem a láthatatlan dolgokról a földin, az érzékin túlszárnyalva felfedett, hitt az isteniben, az eszményiben, melyet Jézus az égről hozott a földre örök világossággul az emberiségnek.

Egy a szükséges dolog: hinni az isteniben, az eszményiben! Oh ma is hangsúlyozhatjuk e szavakat KK.! Mert ha vannak is Máriáink, a kik csodálnak és hisznek s bámulattal ülnek a mester lábainál, a kit prédikálunk; ha vannak is, kiknek lelke elég finom, elég fogékony a magasztos keresztény érzelmek és igazságok iránt; kik az istenitől ihletve éreznek és lángolnak: oh de hányan vannak a Márhák, kik mikor az Úr eljön is, a világiakban szorgalmatoskodnak csupán, kiknek kebeléről szégyenkezve törik vissza az ige, az eszme, szégyenkezve áll ott szomorún, némán, hit nélkül, elhagyatva; hányan vannak, a kik az Isten templomait látogatják s hányan még azok között, kik nem gyakorolják, kiknek önző világi érdekek, fény, hatalom, gazdagság, vagyon vagy ép érzéki gyönyör az ige, az eszme? Egy a szükséges dolog: hinni az isteniben, az eszményiben! joggal hangsúlyozhatjuk ezt KK.! A keresztény gondolkozás napja, az igaz, még magasan áll a láthatáron, ezer meg ezer lelkeknek világító szövétneke, vezéresillaga az élet rögs ösvényein. A keresztény hit és világnézet megdönthetetlen Sion nemünk annyi nagy szellemeiben. Elsőrangú költőink, gondolkozóink a Jézus szívével éreznek; műveikből az ő isteni lelkülete, utólérhetetlen nemes és tiszta eszményisége tündököl elé. Bölcselőink közül is még sokan fordítják kelet felé tekintetüket s járulnak az elismerés drága ajándékával kelet legnagyobb prófétája elé. Tudományos férfaink sem vetették el az isteniben való hitet. Darwin is az utolsó sejténél leborul amaz örök eszmény, a teremtő és fentartó jóságos Isten dicsősége előtt s ajka eme hangokat rebegi: Mely nagyok és csodálatosak a te dolgaid oh Uram! — Oh de lehet-e észre nem venni másfelől, hogy a keresztény hit és világnézet mellett, hogyan terjednek és hódítanak más nézletirányok? Hányan vannak, kik a keresztény hitet rajongásnak tekintik csupán, kik előtt egy imádkozó Mária is nem egyszer szánó gúnymosoly tárgya? Hányan vannak, kik az isteniben való hitet feladva, a Krisztus főnséges eszményiségét elvetve, csupán az érzékelhető, a kézzel fogható szempontjából ítélik meg a világot, jelenségeit és minden eseményeit. Hányan, kik visszatérni látszanak a régi korok durva érzéki felfogására s a szellem imádása helyett idegen isteneket, bálványokat állítanak fel az anyagelvűség, az anyagimádás rendszerében. Hányan, kik így nélkülözik a szent helyeket, hol az örökkévaló, végetlen szel-

lemet, a kereszténység üdvözítő tanait prédikálják? Egy a szükséges dolog! még a háztetőkről is hirdetniük kellene: Egy a szükséges dolog: hinni az isteniben, hinni a Jézus kereszténységében.

Hinni az isteniben, hinni a keresztény eszményiségben, de miért? kérdezhetik. Mi értelme, mi haszna van e hitnek? E kérdést tehette fel magában Mártha is, midőn testvérét a Jézus lábainál ülni látta. A bethaniai Mária egész élete történetét nem ismerhetjük. Az evangelisták keveset jegyeztek fel e nő életéből, de ama pár adatból is, a melyeket fenhagytak, következtetnünk lehet. A nagy mester szenvedése pillanataiban „vevén egy font igaz nárdusból csinált drága kenetet, megkené Jézusnak lábait és megtörlé lábait az ő hajával.“ Minő nemes vonása ez az emberi szeretetnek! A régi vallás hatása alatt, bármennyi rendeletei és szabályai voltak is annak az élet különböző viszonyaira, Mária érzelmei sohasem emelkedhetek volna fel ama magaslatra, melyre Jézus égi tanai emelték. És avagy az érzelem nemessége és a hitnek ama világa, melyet Jézus vallása lelkében lobogtatott, mely annál erősebben égett, minél nagyobb volt a szenvedés, mely ama rendkívüli idő körülményei között is a megnyugvás és kibékülés égi érzetét adta: nem ama drága kincsek valának-e, melyekre Jézus, midőn Máriát hinni látta, célzott, s melyekről azt mondotta, hogy soha el nem vétethetnek tőle.

Mi értelme, mi haszna van, hinni az isteniben, a keresztény eszményiségben? Jól tudom én, hogy sokaknak nem volna szükség ezt magyaráznom, fejtegetnem, mert a kik hisznek a kereszténység főséges elveiben, kiknek keblét a keresztény hit világa melegíti és élteti, szóval kik Istenben élnek és cselekesznek és az Isten ő bennök, azok igenis tudják és értik a hasznát a kereszténységnek. De tán még se lesz fölösleges e kérdésre tovább menve felelni. Mert oh hányan vannak, kik a keresztény hittől egészen más hasznot várnak, mint a milyent várni kellene. Mi hasznom is van hát abból, hogyha a keresztény igéket hallgatom, így szólnak némelyek, jobb lesz addig valami olyan dolog után néznem, a minek megvan a maga látatja. Mi haszon?! mi haszon?! — Feleljetek helyettem ti csodálandó, dicső alakjai a keresztény multnak! Felelj bethaniai Mária, lényed égi magasztosságával, szép és nemes lelkületteddel, felelj e kor szorgalmatoskodó, anyagiakban és érzé-

kiekben elmerült Márháinak. Feleljetek ti egész hosszú sora a keresztény női fenséges jellemeknek és mintegy tükörben mutassátok, mi a keresztény nő, mintegy tükörben mutassátok az odaadó szeretet, a türelem, az önfeláldozás magasztos erényeit égies érületben megfogyatkozott, meglankodott ivadékaiknak. És feleljetek ti, halhatatlan dicső férfiai a keresztény évszázaknak, mi volt nyereségtek a keresztény hitből, és mondjátok meg korunk nyegle fiainak, honnan nyertétek a valódi lelkesülést az igaz, a szép, a nemes iránt, honnan az áldozatkészséget a közjéért, honnan az akaratszilárdságot, a férfi erényt, honnan amaz önfeláldozó hősiességet, mely az elvekért, az emberiség szentebb érdekeiért kész volt börtönre, máglyára, kész a bitófára menni!!! És feleljetek ti még elesettek, bűnösök is, mi volt az, mi a föld sarából, bűnből, szenyből kiemelt és tisztábbra mosott, mint Jordán habjai, feleljetek ti számos példái a lelki újjászületésnek, a melylyel a keresztény hit titeket az istenes életnek, az üdvösségnek megmentett. És feleljetek ti elköltözöttek megdicsőült szellemei is amaz égi boldog érzettel, melylyel e földi szintért elhagyva az örökkévalóság hazájába átléptetek!!!

Ama kincsek, melyeket a keresztény hit ad, legdrágább kincseink a földön, legdrágább kincseink az örökkévalóságban, azok soha el nem vétethetnek mitőlünk.

Üljünk le azért gyakorta Jézus lábaihoz és hallgassuk isteni, üdvadó igéit, hogy így legyen kincsünk, mely soha el nem vétethetik, legyen örökségünk e földön, örökségünk a mennyben.

PÉTERFI DÉNES.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LIII.

Az erdélyi orthodoxus (reformatus) status supplicatiója (10. pont) I. Rákoczi György Fejedelemhez 1631.

Nagy szübeli fájdalommal halljuk naponként és latjuk is kegyelmes urunk az Sabbataria Sectanak ujabban valo propagaltatását, mely ugyan fene modgyára mind az egész Udvarhelyszéket inficialja. Ennek praecipuus promotora és fautora Simon Pecsí uram, ki az országnak egy nehán rendbeli articulusi ellen is azt az ártalmas Sectat nem csak propagálja maga, de sőt másokkal is azont cselekedteti. És az mi legnagyobb, Scholát fundált Szentersébeten maga lako helyében, sok ifiakat tanittat, annyéra forgolodott annak promotealásában, hogy az mint bizonyoson becsületes uraink és atyankfiától értettük, immáron is egy nehányan környülmétélkettének (igy) közülök, mely miatt némelyik meg is holt. Pünköst napját is pénteken és szombaton celebrálták; annyira vagyon immár az dolog, félfő lábra ne kapjon az veszedelmes tévelygés. Ezenn is azért alázatosan könyörgünk Nagyságodnak, bölcs itéletiből Tanácsival egyetemben találjon oly modot és utat, mely által gátoltassék-meg az ártalmas Sectának küljébb való terjedése, kiért az Uristen Nagyságodat megálgya és Birodalmában megerősíti.

N. K. V. V.

(Válasz). Inquiralni kell ez dolog felől serio.

Eredetije az udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában.
XXXVIII. Csomag.

LIV.

A kis-solymosi Unitarius Ekklezsia történetéhez.

1. Nos Joannes Daniel de Vargyas, Vice Capitaneus Sedis Siculicalis Udvarhely et illustr. Principis Transilvaniae Aulae familiar. Stephanus Mán, Magister Civium Civitatis Segesvar, Thomas Benedekffi de Rugonfalva, Thomas Tiboldi de eadem, deputati et exmissi Commissarii suae Illmae Celsitudinis in Ecclesiam Kissolymosiensem.

Damus pro memoria Universis et singulis, quibus expedit hasce nostras visuris et lecturis, hogy az mint az mi kts Urunk ő Nagysága bennunket kibocsátott volt most utolszor anno 1640 die 30 Martii az Kis Solymosi Ecclesianak revidealására, hogy tudniillik mellik religion levök lennének potiorb par-sok azoknak designálnok az templomot is együtt az parochialis házakkal, mellyet igaz conscientiank tartása szerint elis igazítván, ugyanakkor ott létünkben jó felesen magok conscientiajoktól viseltevén spontanea voluntate, nomine cogente, az kik Unitariusok voltak, azok közül megtérének az igaz

helvetica confessiora kezét beadván ugyan minékünk mingyárást, instálván mindazonáltal azon, hogy mivel ők nem szidozok voltak, hanem Unitariusok s magok joakarattok szerint térnének meg is, ne köteleznők őket hit alatt, mint az több szidozokat, megelegetdvén magok kezek beadásával hitők tartások szerint juxta sententiam. En dextram et fidem; melyre miis nem köteleztük őket, hogy megeskettük volna, mint az több szidozokat, hanem egyenkét, egymásután előnkbe jöven, beadák kezeket, hogy ők az igaz helvetica confessiot amplectallyak, abban is akarnak élni és meghalni, azoknak pedig nevek, az kik akkor megtértenek az Unitaria religiot spontanea voluntate elhagyván így következnek:

Kis Mihály	Marosi János
Kis Gergely	Simo István
Egyedfi Mihály	Sipos János
Benkő Mátyás	Benkő István
Nagy János	Simo Ferencz
Nagy György	Csiki Mihály
Simo András	Csiki György
Kis Péter	Gál János.
Simo Tamás	

ezek pentek napon ott letünkben convertalanak.

Szombaton reggel az kik convertáltak ezek:

Hajdu András	Kereső Pál
Simo Ferencz	Székel Márton
Borbély István	Matefi Mihály.
Sipos Péter	

Ezt is hozzá tevén, hogy az kiket ugyanakkor erős hittel megeskettünk, az kik Judaizansok voltak, azok is nemine cogente, megtérvén azok elsőbben hiteket deponalvan előttünk, annakutána neveket azoknak is így consigualok:

Simo Mihály	Sipos Mátyásné
Albert János	Sipos István
Varga Mihály	Nagy István
Marosi Balázsné	Szász Balázsné
Ferenczi György	Iktor Mihályné?
Nagy Benedek	Szőcs Tamásné
Egyedfi János	Havadi István
Nagy András	Domokos Boldisár
Havadi János	Nagy Györgyné.
Ferenczi János	Nagy Simo Mihályné
Kis Simo Mihály	Marosi Mihály
Kis Simo Mihályné	Egyedfi István
Simo László	Kis János
	Benkő János
	Dániel János.

Mi annakokáért ezeket erős hittel megeskettek az igaz helvetica confessio-nak tartására és megállására; az unitarius religiorol eltérteknek pedig kezek hitek gyanánt bevevők, magoknak is intimalok singillatim et specificce,

hogy magokat immáron az eczer eltökélt helvetica confessionak valiasában ugy viseljék, hogy tetovázás az dologban neessék, mivel minékünk az mi kgl's Urunknak ő Nagyságának hitünk szerint valo relatoriat kellene adnunk meg-térésekről, melyről ugyanakkor adtuk ez mi pecsétés levelünket fide nostra mediante, hogy ezen feljebb specificált és megirt személyek magok joakarát-tyok szerint tértenek-el az Unitaria religiorol kezek beadásával, mintegy erős hitekkel megerősítvén. Anno 1610 die 30 Martii in Kis Solymos.

Correcte per eosdem.

Joannes Daniel mpr Stephan Man. Thomas Benedekfi mpr. Thomas Tibodi.

borított pecsétekkel ellátva.

Eredetije az udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában.

Fasciculus 22-us Nro 1.

Kivül: Az Kis Solymosi Judanzásoknak megesküvése és az unitariusokk spontanea conventiojok kezekbeadása felől való levelek az Commissariusoknak .

2. Nos Joannes Daniel de Vargyas (sat. mint a másikkban).

Damus pro memoria universis et singulis, quibus expedit hasce nostras visuris et lecturis, hogy 1638 esztendőben 24 aprilis Fejérvárt országgyűlésében promolgaltatott articulusnak vigora szerént, az mely Kíssolymosi Judai-zásnok ugyanazon esztendőbeli országnak deliberatioja szerint ad diem 1 julii ő Nagának, a mi kegyelmes urunk, az Mlgs és Tekentetes Rakoczi György úrnak, ő Nagának, Erdelynek Fejedelmének, magyarország részeinek Urának és székelységnek Ispánjának Dés városában evocaltattak volt, akkor azok kö-zül sokan reformaltatvan az igaz helvetica confessiora bizonyos commissariu-sokat bocsátván ő Nagysága ugyanide Kis Solymosra, az holott akkor potiorb para lévén az Unitaria religion levő atyafiak az templom is adjudicaltatott volt parochialis házakkal együtt azon religion levő atyafiaknak, azután sokan kö-zülök megismervén tévelygéseket, sokan ugyanezen esztendőben spontanea vo-luntate, nemine cogente megtértek és az igaz helvetica confessiot amplectálták, kik ő Nagát a mi kegyelmes urunkat találták meg, hogy az országnak consti-tutioja és articulusi szerént bizonyos Commissariusokat bocsátana ő Naga azon Kis Solymoson Udvarhelyszéken levő templom és parochialis házaknak eliga-zítására és complanálására. Melyre az mi Kgl's Urunk ő Nga is kegyelmesen tekintvén az országnak közönséges deliberatuma s constitutioja szerint klsen parancsolá minékünk, hogy kimennénk Udvarhelyszékben Kis Solymoson levő Ecclesianak conplanásara, hogy az köztök valo controversiakat conciliálnok és mindaz két felet szorgalmatosan examinalnok és azután az templomot paro-chialissal együtt az major és potior parsnak assignálnok. Mi annakokáért az mi kglmes Urunk ő Nga kgl's parancsolattya szerént elmenvén mindaz két fe-let, mind az Unitaria religion valokat s mind penig az orthodoxa religion le-vőket convocvalvan, hat öreg embereket közülök mind két részről erős hűt alatt examinalván, az egész faluban mennyi számon volnának mind az két re-gion levők, nevőket először fölírván annakutána rendszerént őket behíván ne-veket assignaltuk mind az zemes renden levő uraimnak, mind az kösség ne-veket, találtuk az orthodoxa religion levőket potior és major parsnak lenni, az melyrenézve az a mi kgl's Urunk ő Naga kgl's parancsolatjából s mind az or-szágnak deliberatuma, constitutioja s articulussa szerint az templomot, haran-

gokat, parochialis domust minden ahoz tartozandó reditusokkal az orthodoxa religion levőknek ugymint major és potior parsnak assignalók és kezekben adok az jelenvaló 1640 esztendőben die 30 mentis Martii. Az melyről attuk ezen pecsétés levelünket fide nostra mediante, Kis Solymoson lako Koncz András uram házánál. Anno, die et mense ut supra.

Joannes Daniel mpr. Steph. Man. Benedekfi Tamás. Tiboldi Tamás.

○ ○ ○ ○
Kis papírszalaggal borított pecsétek.

Correcta per eosdem.

Eredetije az udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában. Fasciculus 22. Nro 2.

Kivül: Kis Solymosi templomról és parochiaról adatott Commissariusok levele.

Közli: **Koncz József.**

PHILOSOPHIA ÉS THEOSOPHIA.

(Világbölcselet és vallásbölcselet.)

A Pythagoras előtti hajdankor mindazokat, a kik nemcsak valamely tant, hanem iparágat is kitanultak, általában bölcseknek nevezte. Ezt Pythagoras illetéktelenül és túlzólag fényesnek találván, magát nem bölcseknek (sophos), hanem bölcseletkedvelőnek, bölcseletszeretőnek kezdte nevezni (philosophos). Itt veszi eredetét a filozofia és a filozofia nevezet; és tárgyalja az isteni és emberi dolgokat, felfoghatólag, — lehető boldogítás czélzatával.

Igy is azonban a filozofia nevezet előbb az irodalomban a tudományágazatokat, tanszakokat szélesebben ölelte fel, ideértve a törvény- és gyógytant is; néha pedig (csaknem illetéktelen jogosultsági ráartással, negélyezéssel) a csupa erkölcs- és lélektanra szabott, zárkozó kásztzerüen.

Nagy a különbség a bölcselettan és vallástan között; amaz ugyan is az okosságban, ez pedig a kijelentés felőli sok tévedésben, csalódásban, ábrándban, sőt ázsiai divatos költészetszerűségben, néhol szembekötődileg ráhajtó tekintélyekben alapszik. Ennélfogva nincs miért elesodálkoznunk azon — nem szeptikus bölcseletkedők, hanem — ritka valódi higgadt tudósain körünknek, kiknek a vallástan tannevezete sehogy sem izlik. Mintha sejténém annak helyettesítésére minő elnevezést volnának hajlandók elfogadni; de az nem lehet „vallás elvek“, mert tudjuk, s ők is jól tudják, hogy mikor megállított „elvek“ szerinti tanszakmával kell elbánni, kicsapongó határozatlan vitatkozásoknak nincs helye, egy sincs pedig ilyenü kicsapongásokra kedvezőbb mező, mint a vallástételek (dogmátizálás), — melyekbe felekezeti intézeteknél jól belénevelt osztálycsoportok kitérithetlenül s alkalom szerint élethalálküzdellemmel is önelvűek maradnak, — hol járnak ezek, hová tereltettek a Krisztus dióhéjba fogható szerény és czélszerű dogmájától! Vagy tán a „vallástan“-t jobban helyettesitené a „vallásfogalmak“ nevezet? vagy a protestantizmus által felkarolt „valláserkölcsiség“ czimnév? Ez nem sietős eldöntés, várhatunk reá tovább is, megmaradva Krisztus eredeti vallásánál.

A valódi bölcseletnél, s így a vallás-bölcseletnél is — a csalás bölcseletkedéstől óvakodva — őszinteségre van szükség; tulhajtás, ferdítés, ficzamítás, álnézetek zavarnak, téves és káros eredményeket szülnek. Ezt kell értenünk Krisztus dogmá-

jától lett minden mesterkéltséget elterésnél; ezt a scepticismus üres és haszon s eredmény nélküli alaptalanságainál, — a miért is a scepticusok a „filozóf” nevet sehoggy sem érdemelhetik. Jobb hallgatni, mint az eredeti szerény és „közhasznu dogma szent célját kétséggel és tagadásokkalrontani.

Háromság. A háromság fogalma világilag is az emberiségnél mindig divott; átvitetett a Theozofiába is, mint hitcikk: az indusoknál a Bráma, Siva és Visnu, hármastisten-nevezet; Zoroasternél a háromság az egész világban feltűnik, a minék is kezdete az egység. Plátó maga is ide csatlakozott, mondván: a lények első és főosztálya áll az atyának nevezett istenségből, a kitől még kettő származott: az elme és a lélek. Ebből vétetett, de eltérő különbözettel, a keresztények titokzatos istenháromsága, — a mi magának Krisztusnak istenegységi hitétől még annál is kirivóbban ferde eltérés. Az említett lények első osztályiaknak mondatnak, kezdet és végnélkül; másod osztályiak, melyeknek kezdetök volt s végök nem lesz: angyal, ördög, emberi lélek; harmadik osztályiak a testi lények, kezdettel és végződésel, u. m. emberi test, állat és más látható tárgyak.

Lélek vándorlás. Nem állhatunk meg a mellett, hogy a lélek vándorlás, vagyis a halál által egyik testből kiszabadult léleknek valamely elöltalálkozott más élő testbe átköltözése tana Pythagorástól eredett volna, mert azt ő, mint létezett tant, az egyiptomiaktól véve át terjesztette. Egyébaránt annak badar állításait hagyhatjuk is figyelem és bővebb részletezés nélkül; de áll és feltűnik abból a lélek halhatatlansága felőli hitfogalom. E hittel foglalkoztak már a Kelták bölcsői is. Honnan vették? nem tudatik; de hogy nem Pythagorástól, annál inkább nem az egyiptomiaktól, a történelmi idők és helyzetek igazolják. Egyébaránt e téves zavart, mely a halhatatlanság körét az állatok lelkével is kibőviti, Krisztus evangéliumi fogalma higgadtan világosabbra derítette.

Erkölcsei bölcsélet. Ez a görög irodalomban a mint kifejtve volt, nagy méltánylást érdemel; szem előtt tartva abban a valláserkölcsiség szereplését is. Ebbe Orpheus lanttal, Pythagorás önálló bölcséleti előadásokkal vezették be a népet s mások is.

Pythagorás Ézékiellel érintkezett, kinek elveivel és tétéleivel az övéi gazdagultak.

Hasonlóan, mint Pythagorás, Jézus is Egyiptomból hozta nemzete közé az erkölcsi bölcséletet és terjesztette el tanítványai által.

Seneca és Pál apostol találkoztak és eszmecseréjük felismerhető: elveik, erkölcsi fogalmaik nagyban azonosak, egy-szerűek, higgadtak.

Socratesről méltó tudni, hogy ő nagy filozóf volt,

és nagy theozof, szintén mint Jézus. Jézus a kanaánisták pogányi vallásának az Ábrahám és Mózes vallására nehezedő káros hatásától akarta megtisztítani nemzete létezési és önállási terét. Socrates pedig görög nemzete vallását a mythologiai sallangok és botrányos férczművek nyomasztó vakításától megszabadítani. Mindkettő az örök egy Isten tisztelétét, imádását tiszta szabad lábra állítani. Mindkettőt a kenyérféltők papi és tanári kásztja üldözte és végeztette ki: Jézust keresztfán, Socratest méreg által. Jézus nem írta meg tanításait, de megírták tanítványai. Socrates sem a magáéit, de megírták s hátrahagyták derék tanítványai, Xenophon és Aeschines. Hinnünk kell, hogy miután Socrates a tisztább valláserkölciség magvait a mivelt görög elmék termékenységeképes talajába már elhintette volt, a reakövetkező apostoli eljárásoknak annál inkább sikerülhetett Európába Görögországon átvinni Jézus tovább terjedendő vallását. És ez még azért is, mert Plato, mint Socratesnek legtöbbre fejlett és minden tanítványtársait tulszárnyaló tanítványa, nem szünt meg a nagy tanítója elveivel rendezett iskolázás utján fogatosan bánni el.

Jézus születése után a Platói bölselettan legjelesbje lévén Plotinus, Platót elveiben legpontosabban képviselve: legkitünőbb műve az, melyben egy mindenütt jelenvaló oszolhatatlan fölényről értekezik és ebben Jézussal teljesen egyetért; és még más műve, melyben a mityítat a lelkekről, azonos értelmű a Ján. 10, 30. értelmével: *En és az Atya egy vagyunk.*

A zsidók közül Philó bölcsész is Plató elveivel tartva theosofizált. A keresztény egyház kitünőbb bölseiei is őt utánózták, vagy abban neveltetve korszerűleg, vagy azt a keresztényház elveivel legmegegyezőbbnek ismerve el.

Plató, többekkel együtt, azon meggyőződésben levén, hogy semmiből semmi sem lehet, s hogy a passiv anyagból önállóan intézkedő elme nem származhatik s így lelki működése nem is lehet, — azon gondolatra jött, hogy az elme eredeti isteni rész; hogy a születésben a testet megelevenítő lélek már azelőtt megvolt szabad és boldog állapotban; de a testben e boldog szabadságával visszaélvén, ezért büntetésének kell lenni. Az eredendő bűnről pedig épen nem volt fogalma. Mondotta, hogy a kiállott büntetés után a lélek megtisztul s Istennel viszont egyesül, vagyis a világ lelkébe olvad be; s ebből származtatta a lélek halhatatlanságát.

Kérdésbe jöhetne: miért nem említettik meg a híres Aristoteles? Felelet: mert itt nincs helye. Ha világbölcséletileg volna itt tárgyalás, akkor mellőzhetlen volna, még pedig elsőrendüleg. De ő a theosofizálással vékonyan foglalkozott. Luther azt jegyzé meg fölöle, hogy: *Tévedés azt mondani, hogy Aristoteles nélkül nem lehet*

valaki theologus, sőt hogy nem theologus az, a ki Aristoteles nélkül theologizál.

Végül — egyebekre ki- és tovább nem terjeszkedve — (mert elég ennyi a főbb világbölcselet tényezőitől a ker. vallás keletkezése és terjedésére hatólag) még csak a theosophia feladatáról és rendszeréről kell tudnunk, miszerint:

A bölcselet rendszerében a szemlét Istenen kell kezdeni, s onnan leszállani a teremtményekre, mert mindent Istenben lehet legvalóságosabban megismerni. Valamint minden tőle származott, ugy minden hozzá tér vissza. Isten minden dolgokra reányomta a maga bélyegét. Innen, valamint mindenemü dolgokat Istenben, ugy Isten lényét is a teremtett dolgokban, főleg az emberekben láthatni. És ez a theozofia! Theozofia nélkül filozofálni hiányos erőlködés. A Jove principium... Jovis omnia plena. (Lásd Róm. 1, 20.)

K. M.

EGYHÁZI SZEMLE.

Ha napjainkban az egyházi téren nagyobb jelentőségű mozgalmakról nem szólhatunk, ennek oka nem abban van, mint ha itt az élet és munkásság egyáltalában megszűnt volna, hanem abban, hogy sok dolog, a mi egykor eseménynek tekintett, ma már mindennapivá, közönségesse vált. A mi Dávid Ferenczet háromszáz év előtt börtönbe juttatá: a Krisztus nem imádása, most szeltiben prédikáltatik, nemcsak az unitárius, hanem más elnevezésű protestáns egyházak szószékeiből is, s jó formán fel se tűnik senkinek; mert ezt ma már természetesnek tartja a gondolkozó keresztények egy nagy része. Különösen Németországban mind nagyobb tért nyer a történeti Krisztus a niceaival szemben. Egyházi és világi írók versenyeznek egymással tisztultabb és a józan észszel megegyezőbb tanokat terjesztetni és hirdetni a ker. vallás megalapítójáról. Legujabban egy echernfoerdi lelkész Schleswig-Holsteinban vetett ismét egy követ az orthodoxok kutjába, mely annak vizét hullámszába hozta. Többen a schleswig-holsteini lelkészek közül keményen megtámadván a liberalis keresztényeket, különösen a német protestáns egyesület tagjait s őket hűtlenséggel és esküszegéssel vádolván, Lühr a keztyűt felvette s ezeknek iratát még keményebben megczáfolta, kimutatván, hogy a Krisztust illető orthodox tanok ma már tarthatatlanok s helyet kell engedniök a józanabb hitnézeteknek, melyeket a szabadelvű theologusok képviselnek. Igaz, hogy e nyilatkozatáért Lührt lelkészi hivatalában felfüggesztették — a mi Németországban napi renden van — de evvel az orthodoxok csak eleven szentet tettek a fejökre, mert ugy saját gyülekezetet,

mint elvbarátai az ügyet egészen a magukévá tették s míg gyülekezete jövedelmét biztosította, ezek védelmére szintén föl-emelték a keresztények harcában egyedül igazolható fegyvert, a tollat. A „Deutsches Protestantenblatt“ f. évi 3-ik számában egy író „a Lühr esete“ czim alatt még formai igazságát is kétségbe vonja a Lühr ellen hozott felfüggesztő ítéletnek, kimutatván, hogy a mire az alapítva van, t. i. hogy a mely lelkész a Krisztus istenségét nem ismeri el, lelépett az evangéliumi egyház hitalapjáról, teljességgel nem igazolható, miután a schleswig-holsteini ev. egyházban ma hatóságilag elismert hitvallásformák közül egyikben sem lehet megtalálni a Krisztus istenségét. Hivatkozik e tekintetben a keresztelési és konfirmációi agendákra is s azokat szószerint idézve, így kiált fel: „Ki tudja nekünk ezekből megmutatni, hogy a mi egyházunkban a Krisztus istensége a hitvallás tárgyát képezné?“ Ugyancsak Lühr mellett Hansen J. lelkésztől Hamburgban egy füzet jelent meg, melyben az író Lührnek a Krisztusnak szűztől való születését, istenségét, csudáit, elégtételét, testi feltámadását, menybemenetelét és a szentháromságot illető tantételeit összehasonlítva Schleiermachernek hittanával, a következőket írja: „Hasonlitsuk csak össze egymással ezen tantételeket s azon meggyőződésre jutunk, hogy azok egyet jelentenek, sőt alakilag a Lühr tantételei még szelidebbek, mint a Schleiermacheréi. Ennél fogva a Lühr felett mondott ítélet Schleiermachert és az ő hittanát is sujtja. Ámde Schleiermacher nem valami kőficz legény, hanem az evang. egyház legnagyobb theologusa korunkban. Hasonló Melanchtonhoz egyházunk megalapítása korszakában. . . . Németország egész új theologiája az ő hittanára van alapítva, vagy legalább általa befolyásolva. Az újabb kor sok kitűnő theologusai, mint Rothe, Nitzsch, Dörner, Twesten, Schleiermacher közvetlen tanítványai voltak. Száz és ezer hitszónok nyerte tőle közvetlen vagy közvetve theologiai ismereteit. . . . Szembe ezen férfiú tekintélyével nem tűrhető el, hogy alig 60 évvel halála után hivatalosan pálczát törjenek az ő tanai felett egy követője személyében.“ S hogy nem is fogják eltűrni, mutatja, hogy Schleswig-Holsteinből több mint 8000 aláírással folyamodást intéztek a cultusministerhez Lührnek lelkészi hivatalába leendő visszahelyeztetése iránt. . . . A kőszikla sem egyszerre dől el, hanem hosszú évszázak porlasztják el szemenként. Ezt a porlasztó munkát végzi most Németország is az egyházi orthodox tantételekre nézve, melyekkel szemben eddig jótormán csak az unitarismus képezett ellenzéket. Nehéz munka, de mi bizunk a jövőben.

— A németországi egyházi viszonyokról szólván, nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt, hogy az újabb időben mind több kísérlet tételik a római egyházzal leendő kibékülésre. Az évekkel ezelőtt oly nagy hullámokat vert májusi törvények alapján hivatalukban felfüggesztett róm. kath. püspökök közül

többeket visszahelyeztek. Egy követség is állítottott, melynek feladata a pápával a modus vivendi-t megállapítani. A követ, Schlöser, már el is ment Rómába, s míg a berlini hivatalos lapok Schlözernek a pápa által lett szíves fogadtatásáról újságnak, az „Unità catholica“ pápai lap fenhéjazva ezeket írja: „Leo pápa győzelme Wilhelm császár felett már most is nem kisebb, mint Sándor pápa győzelme volt Barbarossa Fridrich császár felett, a ki a velencei Márkus-templomban a pápa előtt letérdelve könyörgött az absolutioért.“ Az ilyen nyilatkozatok aligha előmozdítják a kiegyezést. Mindenestre még kétes, hogy ki fog utoljára nevetni.

— A Berlinben megjelenő „Gazette evangelique“ szerint egy Hocart nevű lelkész Brüsszelben egy szabadelvű protestans gyülekezetet akar alakítani. A nevezett lap egyszerűsmind hozzá teszi, hogy egy ily vállalatra Belgiumban nincs alkalmas talaj, mivel a belga nép zsákmányául esett egyfelől a legerősebb ultramontanizmusnak, másfelől a teljes vallási közönynek. Lehet, hogy ez a pessimistikus nyilatkozat alapos, sőt azt is megengedjük, hogy ugyanez az állapot jellemzi nemcsak Belgiumot, hanem Europa legtöbb államát; de ebből azt következtetni, hogy a tisztultabb vallásos nézeteknek a társadalomban nincs helyök, hogy az emberiségnek nincs más választása, mint vagy a babona vagy a vallástalanság, talán mégis igen sötét világnézet; s részünkről semmi esetre se fogadjuk el az erkölcsi világ logikai törvénye gyanánt. Való igaz, hogy a jelen sok tekintetben fogékonytalan a vallás iránt s ennek oka egyfelől épen abban van, mert sokan megtagadják annak fejlődéskéességét. Annál nagyobb elismeréssel tartozunk azoknak, kik ez irányban működve, a babona és közöny között rámutatnak arra az utra, mely igazsághoz s ezáltal ismét vallásossághoz vezet. Ez a feladata a szabadelvű protestantizmusnak. Mint ennek egyik harcosát üdvözljük Hocart lelkész urat is.

— Franciaországban két figyelemreméltó törvényjavaslat áll az államtanács előtt. Egyik arról szól, hogy más vallású katonák ne kényszeríttessenek a katolikus vallási szertartásokon résztvenni. A másik a temetőkre vonatkozik s azon visszaéléseket czélozza megszüntetni, melyek a temetőknek vallásfelekezetek szerinti elkülönítéséből származtak s gyakran egész a botrányig fajultak. Eddig ugyanis vegyes községekben a temetőket annyi részre különítették el, a hány felekezet volt a községben; azokhoz külön bejáratokat csináltak, a hol lehetett. De épen mivel ezt mindenütt kivinni sem lehetett, másfelől a vegyes házasságban élő családokra nézve ez az elkülönítés nem is eszközölhető, a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat kimondja, hogy minden temető közös; azok a megyei hatóság alatt állanak s hitkülönbség nélkül temetkezhetnek mindenikbe a község tagjai. Az elsőre nézve nálunk törvényre tán nincs szükség, mert e tekintetben, a mint tud-

jük, a gyakorlat az, hogy specialis kath. egyházi szertartás soknál rendszeren csak kath. hitvallásu katonákat vesznek igénybe s ünnepek alkalmával a katonák saját hitvallásuk szerinti isteni tiszteletre utasíttatnak. De a temetőkre nézve itt se ártana egy kis rendszabályozás. A temetőknél nálunk is a legtöbb helyt felekezeti jellegűk van, a miből bizony itt is sok kellemetlenség származik. Különösen oly községekben, a hol valamelyik felekezetnek nincs ekkléziája s így temetője sincs, de kevés számu hive van, ezek a más felekezetek részéről a temetkezés miatt, ha egyébnek nem, legalább a huza-vonának nem egyszer ki vannak téve.

— Érdekes levélváltás történt közelebről a párisi notredami egyház lelkésze Montsabre atya és az ő hirneves előde Loyson (Hyacinthe atya) között. Az alkalmat a levélváltásra az utóbbi szolgálhatta, a ki udvarias módon figyelmeztette Montsabre atyát, hogy azokat az egyházi beszédeket, a melyeket ő most Páris jelenlegi érseke, Guibert ur védnöksége alatt tart, egy érsek által sem türettek volna el korábban büntetlenül. Ő, Hyacinthe atya, egészen más catholicismust hirdetett ugyanazon szöszékből egy más tekintélyes érsek jóváhagyásával. Felhívta ennél fogva Montsabre atyát, hogy egy barátságos nyilvános értekezleten vitassák meg együtt azon kérdéseket, a melyekre nézve egymástól különböznek, főleg a római püspök legfőbb és családokozhatlan tekintélyét, továbbá az inquisitiót, a melynek harcosává szegődött Montsabre atya. Biztosítván a tisztelendő atyát megkülönböztetett érzelmeiről, levelét ezen aláírással zárta be: „Hyacinthe Loyson, pap.“ E levélre adott válaszában Montsabre atya Hyacinthe atyát csak uramnak címézi. Előadja, hogy ha a vitatkozásra tekintélyes hallgatóságra lehetne számítani, felsőbbjei azt megengednék; de talán helyesebb lenne a felvetett kérdéseket titokban és bizalmasan vitatni meg. „Őn, — így folytatja levelét — „nem hiszen. Én hiszek s remélem, hogy e hitemben fogok meghalni. Nagy lelki örömömre szolgálna, ha könyörgéseimet Isten meghallgatná s önt visszatérítené azon meggyőződésekhöz, a melyek ifjúságában ékesítették. Fogadja, Uram, keresztényi érzelmeim biztosítását, a melylyel vagyok önnek Montsabre atya, a szt. Domokos rendből.“ Hyacinthe atya az előbbi válaszára felelvén, sajnálatát fejezi ki a felett, hogy Montsabre atya a nyilvános vitatkozást nem fogadja el, tartva a botránytól, holott az ő modora legkevésbé sem szolgálthat okot, miután ő elég udvarias szokott lenni s mindenek felett keresztény, jóllehet az ultramontanok közül sokan ezt szeretnék tőle elvitatni s úgy látszik, hogy Montsabre atya is ezeknek példáját követi. Őt hitetlenséggel vádolják. Ha ez a vád azt teszi, hogy nem hiszen a pápa csalahatalmában s az inquisitio jogosultságában s áldásaiban, ezt örömmel elviseli; de ezek nem is voltak hitczikkek, a mikor ő prédikált a notredami templomban. Akkor, mint

most, hitt a Jézus Krisztus istenségében, a canonicus könyvek ihlettségében és az apostoloktól leszármazott hagyományokban. Nem akarja Montsabre atyát azzal vádolni, hogy nincs igaz keresztényi hite, de szeretne volna őt egy nyilvános vitatkozásban meggyőzni arról, hogy tán öntudatlanul oly tanokat vegyített az igaz hithez, a melyek ahoz egyáltalában nem tartoznak. Ezen levélre is válaszolt Montsabre atya, de csak röviden és kitérőleg. Az utolsó szó Hyacinthe atyáé maradt, a ki kijelentette Montsabre atyának, hogy levélváltásukat a legközelebbi vasárnapon elő fogja terjeszteni azon helyiségben, a melyet Montsabre atya oly gunyosan nevez az ő helyiségének s a közönségre bizza az ítéletet oly papok felett, a kik hajdan máglyára hurczolták ellenfeleiket s most megtagadják velök a vitatkozást. Megtörtént-e ez vagy nem? a lapokban eddig még nincs emlékezet róla. De annyit látunk, hogy Hyacinthe atya többé vissza nem édesgethető a római egyházba. Ugyanezt mondhatjuk Campello grófról is, kinek kitérése a róm. egyházból szintén nagy feltűnést okozott volt s a ki most abban munkálkodik, hogy helyt Rómában ó-katholikus mozgalmat indítson meg. A mint némelyek állítják, e czélből már többeket megnyert volna a pápai egyház kötelékében álló papok közül is s „Il Labaro“ czimmal egy politikai lapot is indított meg, melyből mart. 26-án már a tizedik szám jelent meg.

— Ad vocem: ó-katholicismus. Reikens ó-kath. püspök közelebről Wiesbadenben egy előadást tartott a római hierarchia által gyakorolt s általa elvileg jogosnak állított hitkényszerről. Ezen előadásában Reichens a többek között így kiált fel: „Azon 200 millió katholikushoz intézem szavaimat e teremből, a kiket Windthorst a pápa hadseregének nevez s a kik inkább engedelmeskednek a pápának, mint bármely világi fejedelemnek: ti kényelem-keresők, kik a restség törvényénél fogva megszokástokra hivatkozva a pápánál maradtok; ti elpuhult lelkek, kiknek áldozatba kerül szájatokkal vallást tenni arról, a mit szívetekben hisztek; ti világ szerint okosok, kik a földi előnyökért magatokat alávetitek; ti gyávák, kik az igazságért üldöztetést szenvedni nem tudtok; ti anyag-imádók, kik elbizakodva azon csekély ismeretekkel, a melyeket a föld kérgéről magatoknak megszereztek, nem ismertek más kincset, mint a melyek az érzékek alá esnek s az idealis javak iránt nincs semmi fogékonyságotok; ti közönyösek, kik sem melegek, sem hidegek nem vagytok; ti hitetlenek, kik büszkén támaszkodtok a ti hitlenség iránti hitetekre: ti mindnyájan felelősök vagytok erkölcsileg a vatican szomoru győzelméért. Valahányszor Windthorst az államkormányt 200 millió harczossal a confessiók sánczai közé szorítja, ti mindig az ő soraiban vagytok. És így felelősök vagytok azért, hogy az emberiséget nyomorgató és megvesztegető vaticani rendszer sulya még mind tovább és tovább ránehezedik a keresztények oly

sok millióira. Legyetek férfiak, becsüljétek meg emberi méltóságtokat." Meglehetősen kemény szavak; de az orvosság is rendszeresen keserű szokott lenni.

— Oroszországról ritkán írhatunk valamit s épületes dolgot épen nem. Most a zsidók üldözésével vonta magára Europa figyelmét. Több mint 100,000 zsidót üldözött ki már eddig az a nemzet, mely a szabadság előharcosa s az elnyomott népek szabadítója gyanánt szeretné magát tekintetni. S ez üldözések javában folynak most is. Szép szabadság s különös ismertető jele az orthodox hitnek — mondhatjuk. Ezen üldözések alkalmából Angliában a tél folytán a legtekintélyesebb egyházi és világi férfiak egy nagy meetinget tartottak volt, melyben a leghatározottabban elítélték Oroszországot. Legujabban Hollandiában Utrechtben alakult egy bizottság a végből, hogy a szerencsétlen üldözötteknek segílyt nyujtsanak. A bizottság által márt. 28-ról kibocsátott felhívás Harting, Ballot, Oproomer és Mallinckrodt által vannak aláírva. Oly nevek, a kik között az utrechti egyetem világhírű diszeivel találkozunk. A felhívásban egyebek között ez áll: „Németalföld a türelem klasszikus földje, hol zsidók és keresztények évszázak óta békében élnek egymás mellett. Mutassuk meg a világnak, hogy ez még most is így van, mutassuk meg azt, nem lármás gyülekezések által, a minóket Angliában tartottak, nem a rosszalásnak tüzes szónoklatokban való kifejezése által, hiszen itt inkább a száanalomnak van helye, nemcsak a szerencsétlen üldözöttek, hanem az ők vak üldözőik iránt is, a mennyiben ezek az alsóbb néposztályhoz tartoznak, a kiknek még annyi miveltségök sincs, hogy tettök beszámítás alá eshetnék. Mutassuk ki száanalomunkat egyszerű, de egyszersmind erős, tisztán németalföldi módon az által, hogy pénzt gyűjtsünk a szerencsétlen, tűzhelyeiktől elüldözött orosz zsidók segílyezésére, ... megmutatván ezáltal azt is, hogy Németalföldön minden hitkülönbség mellett egy szellem uralkodik t. i. az embe-riesség szelleme.“ — Bizony e szellem nélkül nem is jó el Istennek országa.

— Az odessai rabbit Prylouker-t talán épen az Oroszországban napi renden levő zsidóüldözések indították arra, hogy megkísérelje a judaismus reformálását. Az új izrael — ez a neve egy új zsidó felekezetnek — az újabb kori társadalmi szokásokhoz kívánván alkalmazkodni, a zsidók lényeges hagyományait megtartotta ugyan, de e végből a legrégebb kutfőhöz ment vissza s csakis a Mózes könyveinek tulajdonit feltétlen tekintélyt; a talmudot detronisálta s megfosztotta attól a tekintélytől, melylyel ez az orthodox zsidók előtt bír. A hagyományokban is az új izrael inkább a szellemet, mint a betűt keresvén, odáig megy, hogy a szombat nap helyett a vásárnapot üli meg s a körülmetélkedést is eltörölte. Minden-estére jelentékeny reform, a honnan még csak egy lépés van

az ételek megkülönböztetésével is felhagyni s általában beol-
vadni a mi társadalmunkba, a mint ezt a miveltebb és szabad-
elvébb zsidók eddig is megtették.

— S t o c k h o l m b a n mart. 23-án a szabadelvű protes-
tansok egy együletet alakítottak a németországi protestans egy-
let mintájára, ugyanazon czélból s ugyanazon eszközök felhasz-
nálásával. Svédország egyike a legszigorubb lutheranizmus véd-
bástyáinak. Ideje volt, a mint ezt a Renaissance, honnan e hirt
átvesszük, megjegyzi, hogy oda is rést törjen magának az ujjab-
kori felvilágosodás. „De vajjon nem kell-e attól félnünk“ —
jegyz meg tovább — „hogy a svéd protestantizmus példabe-
széddé vált türelmetlensége ezen szabadabb gondolkozású pro-
testansokra még sok üldözést és nyomorgatást von maga után,
míg az egyház és a kormány által elismertetnek?“ Hát hiszen
ezt szerintünk sem fogják kikerülni; de a ki az igazságban
gyönyörködik, annak késznek kell lennie azért — ha kell —
meg is küzdeni. CZ.

LEVELEZÉS.

Deésfalva, 1882. ápril hó.

T. Szerkesztőség!

Egyházamban közelebről annyi szép és nemes dolog történt, hogy nem
tehetem, hogy azokat e becses folyóirat lapjain nyilvánosságra ne hozzam.

Mindjárt első sorban felemlitem a torony és templom kiigazítását, mely
a mult nyáron történt. Ezt különösen a birtokos osztály buzgóságának lehet
köszönni. A birtokos osztály egy másik szép ténye, hogy az egyház földjeinek
megművelésére a mult évben önként ajánlkozott s ezáltal a földek jövedelme-
zöbbséggé lettek és az ekkla többféle szükségeinek teljes fedezése lehetővé vált.

Az egyház iránti buzgóság eme közös nyilatkozata mellett az áldozat-
készség szép bizonyítékai az egyesek részéről történt nevezetes adományok.

Deésfalvi tkts. Dersi János ur, jelenleg Erzsébetváros járási szolgabíró,
István nevű fia születése alkalmából csináltatott saját költségén az ekkla szá-
mára egy három lábón álló, kőrifából készült diszes urasztalát, melynek ér-
téke 40 frt.

Deésfalvi Dersi Leontina és Dunka Louise kisasszonyok, utóbbi róm.
katholikus, ajándékoztak az egyház részére egy diszes szószerk- és urasztala
takarót, melyek selyem ripsz kelméből vannak készülve, kék alapon, hasonló
színű virágokkal, arany-sárga vonalakkal átszöve. A szószerktakarót gazdag
selyem rojt köríti, míg az urasztali takarón 4 selyem-bojt diszlik. Értékük
60 forint.

Köri felügyelő gondnok tkts. Pataki László ur és tkts. Jármí Dánielné,
sz. Szentkirályi Veronika urasszony, az építendő mesteri és iskolaház költsé-
gei fedezésére külön-külön 100--100 frtot ajánlottak, előbbi érdemcs gondnok
ígéretét be is váltotta.

Az egyház első és buzgó gondnoka tkts. Járai Róbert ur, a közszüksé-
gek fedezésére 27 frt 64 krt ajándékozott.

A torony és templom renoválásakor a mesterembareket ingyen élelmez-

ték tkts. Dersi István, Pataki László, Járai Róbert, Szentpáli Gergely és Dersi Sándor urak.

Végül nem hagyhatom hálás említés nélkül olvasó-körünk és könyvtárunk érdekében miveltséget sem. Deésfalván 1864-ben alakult olvasókör oly czélből, hogy a nemesebb, jobb irányú magyar irodalmi műveknek megszerzése és kikölcsönzése által a közmivelődést elősegítse. Az olvasókört alapították a fennebb is említett birtokos urak 100 frttal. A vidék értelmisége nagy örömmel fogadta s évenkénti részvétellel és nagyszámú könyvadományokkal folyt be felvirágoztatására. S ma a könyvtár áll közel 400 darab munkából 670 kötetben. Alapszabályai megerősítését ép most várjuk a belügyministeriumtól. A könyvtár helyisége kezdet óta a papi szállás volt, a pap levén könyv- és pénztárnok. De a helyiség igen szűkké válván, hogy a papi családon is segítve legyen, néhány melegeblű egyháztag felhívására adományozások tételtek s f. évi márt. 12-én névnapj ajándékkul ezen aláírást kaptam: „A deésfalvi unitárius papilak kijavítására tett önkéntes adakozás: Id. Pataki László 20 frt, Dersi István 10 frt, Járai Róbert 15 frt, Dunka Luiza 10 frt, Dersi Leontin 5 frt, Miske Elekéné 5 frt, ifj. Pataki László 2 frt, Dersi Sándor 2 frt, Szentpáli Gergely 5 frt, Dr. Felszegi Jánosné 5 frt, Kőkösi Sándor 1 frt. Összesen 80 frt.“

Az egyháziasság, a vallás és közmivelődés iránti buzgóság ily nemes tényei vannak ekkleziánk aranykönyvében feljegyezve, melyeket a t. Szerkesztőség szíveségéből az illetők iránti legforróbb köszönetem és hálám mellett hoztam nyilvánosságra.

Sándor Gergely,
deésfalvi pap.

IMA MÓZES KÁROLY FELETT

1882. márt. 17-én.

Isten! mindenható Felség! élet és enyészet hatalmas Ura! mi Atyánk! künn a természet vidám mosolya, köszönt barátságosan; benn sötét gyászról rezzen össze szívünk; künn a tavasz fénye virágokat nyit, bimbókat fakaszt; benn az enyészet szelének durva érintésére letörik a háznak annyi gonddal ápoltt egyetlen királyi cseméje. S csoda-e oh Atyánk! hogyha a mig künn élet és vídamság ömlik s benn a sötét fekete éj teríti ki gyászfátyolát: a szív fájdalomtól vérzik, a kebel fájdalomtól lesujtottan jajsóhajokban tör egeid felé s összekulcsolt kezekkel és könnyes szemmel zokogja tenger keservét vagy mélán rejti el a kibeszélhetetlen bánatot.

Oh mert Atyánk! e veszteség nem is az első. Már többször borult be e család láthatára. Egéről egymásután hirtelen tuntek alá, kiket ők kis boldog világuk csillagainak néztek. És most Atyánk! miként beszéljük ki az újabb veszteség feletti fájdalmat? Kettőjük eiköltözött, de ketten maradtak ők, hogy mint jó testvérek együtt játszanák az életet. Minő boldogság, minő öröm lehetett nézni a gyöngéd ártatlan kis kezek czírkálásait, kettőjük édeskedéseit, szűz csókdosásait. tiszta ajakuknak És most a kettő közül is csak az egyik maradt.

Oh Isten! édes Atyánk! tekints az anya fájdalmára, ki egymásután fájdalommal szült gyermekeket a fájdalomra. „Szó hallatot a magas hegyen, sirás s

és keserves jajgatás. Rákhel sirátván az ő fiait nem akara megvigasztaltatni. Tekints oh szent Isten! az édes anya fájdalomára, ki most hátramaradt egyetlen kis fiát vesztette el, s sirást és keserves jajgatást hallat, mint egykoron Rákhel Izrael hegyén. Oh a csapásokat mindig nehéz viselni, de a szeretteink elvesztése által okozott csapások a legmegrendítőbbek. Hátha még egymásután ragadja el őket a fekete madár, a halál — oh mily nehéz akkor vigasztalódni.

És nézd az édes atya hallgatag, fájdalomtól dult kebelét is, a ki hiába kére, hiába könyöрге: „tekints az én fiamra, mert nékem egyetlenegyem“. Ő már ha örvendett az örülökkel, sirt is sokat a sirókkal az életben. Nem egyszer indult meg felebarátjai koporsóinál. Ah de most az ő egyetlen fiát, képmását, jövő reményét, büszkeségét, férfi örömét, boldogságát rejti magába a hideg koporsó. Csöndben alkotott szép reményei, melyek egyetlen kicsiny fiához a jelen örömeiben és a jövő kilátásaiban fűződtek, egyszerre szétfoszolva, meghiusítva. A fiak koronái a háznak s házának kicsiny koronája széttört. És a te szolgád csüggedten hajtja meg fejét, hogy elvételét tőle szemeinek kívánsága. S ha nem is szakgatja meg ruháit, mint Izrael veszteséget szenvedett férfiai, de annál erősebben dül szívében a néma fájdalom. Tekints Atyánk! a te szolgád néma szenvedésére. És tekints ama szerető rokonok fájdalomára is, kiknek szive oly közel állott e családhoz, mintha önvesztésüket siratnák e kicsiny gyermek halálában.

Tekints és jövel a te vigasztaló szent lelkeddel; nyits lelki szemeink előtt Gileádot, a honnan égi balzsam csepegjen alá a febel vérző sebeire. Az életnek és enyészetnek te vagy oh Isten Ura. Megfoghatatlan a mód, melylyel az élet és enyészet utait intézed. S nekünk, miként szent fiadnak, meg kell nyugodni akaraton. Oh adj lelki erőt, hogy a te szolgád is, miként dicső mestere, dicső mesterünk, leljen megnyugvást szent akarotodban. A fájó szívekre, mint balzsamcseppeket hullasd a barátok és ismerősek részvétkönyveit, mint vigasztalást szállítsd lelkükbe, a bánatrészvét tiszta, őszinte nyilatkozatait, hadd legyen az édes anyának keservében könnyebbülés az, hogy vele más nők, más anyák is sirnak, könnyeznek keservesen. És végül add értésükre amaz örök vigaszt is, hogy a kicsiny ártatlan lelke ama mennyei honba szállt, hol előtte a boldogság örökzöld virányai tárulnak fel.

Minket pedig taníts meg e kicsiny gyermek koporsójánál amaz igazságra, mit Jézus mondott: „Ilyenekké a mennyeknek országa“, hogy éljünk szeplőtlen, tiszta életet, hogy jegykor nyerhessünk mi is dicsőséget te nálad. Szent fiad nevében kérünk, hallgass meg! Amen. **Péterfi D.**

IRODALMI ÉRTESETŐ.

Magyar Plutarch. Uj Magyar Athenas. Ujabbkori magyar protestans egyházi írók életrajz gyűjteménye. Kálmán Farkas, Bierbrunner Gusztáv s mások közreműködésével gyűjté Sz. Kis Károly. Kiadja Aigner Lajos Budapest. 1. füz. Dr. Ballagi Mór arczképével, ára 50 kr. Bod Péter Magyar Athenasa óta, mely ezelőtt 116 évvel jelent meg, a magyar prot. írók életéről és műveiről rendszeres mű nem adatott ki. S már e körülménynél fogva is üdvözlőnk kell a vállalatot. Az első füzet Ács Károlytól Bodola Sámuelig jön le betűrendben és egyes életrajzok igen sikerülteknek mondhatók. Azonban nem titkolhatjuk el azt az észrevételünket, hogy

a míg némely életrajzok kissé szárazak, másokon igen meglátszik, hogy az adatokat az illető írók szolgáltatták életrajzaikhoz, mi a míg egyfelől előny, másfelől hátrány. Előny az adatok megbízhatósága, de nyilván hátrány az a fölös részletezés, mely némelyekben az illető író legutolsó hirlapi cikkére is kiterjed. Ezen azonban segítve lesz, hogyha a szerkesztőség ugyanazt a mértéket alkalmazza minden íróval illetőleg. Megjegyezzük még, hogy az első füzetben egy unitárius író neve sem fordul elő, s kíváncsiak vagyunk rá, hogy a többi füzetek közleményei is a szerkesztőket azok közül valóknak fogják-e feltüntetni, kik az unitáriusokat még mindig nem számítják a protestansok közé. Különbösen ajánljuk a fontos vállalatot, mely irodalmunkban valóban hézagot fog pótolni. Az Uj M. Athenas 10 füzetben jelenik meg két heteankint 4 ives füzetekben arczképpel. A kik negyedévre fizetnek elé 3 frtta¹, a füzeteket bérmentesen kapják.

„Az alapok és alapítványok jogi természetéről“ Orbán József sárospataki tanártól egy nagybecsű cikksorozat jelent volt meg a Prot. egyh. és isk. lapban, mely cikksorozat közelebből egy önálló füzetben is megjelent. Egy rég megoldásra váró fontos kérdést tárgyalt ebben a szakavatott író elfogulatlanul, a történeti igazság tiszta fényénél. Óhajtuk, hogy minél szélesebb körben elterjedjen s figyelemre méltassék e becses mű főleg a kérdés eldöntésére hivatott képviselőknél is. Megjelent Budapesten. Ára ?

„Egy nagy néne levelei“ czimen Warga Lajos, sárospataki tanár, elhunyt nejének Rajka Teréznek, ki számos elbeszélést és költeményt is írt, hátrahagyott irataiból egy igen érdekes kis művet bocsáta közre. Megboldogult szerző, ki maga is egyike volt a legnemesebb gondolkozásu, finom műveltségű s a mellett a legegyszerűbb s a legtermészetesebb nőknek, e művet nem a világ hölgyei, hanem ama fiatal közép-osztály, igazán házi nők számára írta, kik az élet komolyabb szakának még csak küszöbén állanak. A huszanöt levélben, melyekben egy néhány költőt család története van előadva, szerző összehasonlítja a közelmúltat a jelennel, s az életből vett példákkal igyekszik bébizonyítani, hogy nem mind jó az, a mi divat; hogy a nagyralátás, fényűzés, szereplési vágy sok családnak a megrontója; hogy az egyszerűség, a munka, szerény körülmények között is boldoggá, elégedetté tehet. Mikor az ember olvassa az egyszerű, de mégis oly vonzó iránylyal előadott bölcs és hasznos tanácsokat: önkéntelenül eszébe jut Goldsmithnek a „Wakefield-i lelkész“ című nemes irányú és oktató családi regénye, melynek sze lemében és irányában vannak ez üdvös tanácsok is tartva a felnőtt leányoknak és fiatal asszonyoknak. Jelzett mű ára 60 kr. s kapható a Pfeiffer Ferdinánd-féle könyvkereskedésben Budapesten s Warga Lajos tanárnál Sárospatakon. Mi a legmelegebben ajánljuk t. olvasóink figyelmébe annyival is inkább, mert a kiadó, mint az általa írt előszóban elmoudja, a befolyt jövedelemből szerzőnek egy szerény siremleket szándékszik állítani s hátrahagyott költeményeit életrajzával s arczképpel közrebocsátani.

„Magyar Könyvtár“ czimen egy jóra való vállalatot indítottak meg Dr. Székely Ferencz, Dr. Staub Móríc és Bakos János. Céljük az, hogy a nép kezébe oly hasznos és mulattató olvasmányokat nyujtsanak, melyek a szívet nemesítik, az értelmet fejlesztik és az embernek azt a törekvését, hogy hazájának hasznavehető munkás tagja lehessen, előmozdítják. A szerkesztőségünkhez beküldött 4 füzet, u. m. „A boldogság alapköve“, „A lélek tükre“ — Mayer Miksától s „Népmesék“ Győry Vilmostól — „Gazdasági rendszer“ Galgóczy Károlytól — teljesen igazolja, hogy a szerkesztők ígéretüket be is váltják. Mi e derék vállalatot, mely a magyar nép értelmi és erkölcsi fejlesztését nagyban elősegíti, melegen ajánljuk t. olvasóink figyelmébe. Egyes füzetek ára 15 kr. Kiadja: Aigner Lajos Budapesten.

„Méhészeti káté“. A magyar országos méhészeti egyesület által pályadíjjal jutalmazott mű. Írta Kühne Ferencz. Budapest. Kiadja a magy.

orsz. méhészeti egyesület, 1882. Bolti ára 1 frt. A 206 lapra terjedő s képekkel illusztrált pályaműről a bírálók véleménye a volt, hogy az úgy az elmélet helyes leírásában, valamint a gyakorlat helyes utmutatásában felülmúl minden eddig létező magyar méhészeti könyvet. Ajánljuk a méhészettel foglalkozók figyelmébe.

Electromos szikra-áramok kiegyenlítődése. Egyed Mózes főreálisk. tanártól. Különlenyomata az Orvos-természettudományi értesítőből. E kis füzet nagy tanultságra és önálló vizsgálódásra mutat s minden tekintetben dicséretére válik a tudós tanárnak.

„Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő“ IV. füz. tartalma: Igehirdetés és lelkipásztorkodás. Czelder Márton. A közoktatás viszonya az államhoz és felekezethez. Melegh Gyula. A presbiteri egyházkormányzat Skóciában. Venetianer Sándor. És a rendes rovatok „Magyar tanügy“ X. évf. IV. V. füz. a következő értékes főbb cikkekkel jelent meg: Hartmann rendszerének alapfogalmai. Alexándér Bernáth. A római nevelés. Oscar Browning. Maróthi György. Adalék a XVIII. száz methodikájához. Császár K. A realiskolák matematikai tantervéről. Suppan V. Pro domo II. Kármán Mór.

Beküldettek: „A magyarországi reformált egyház országos zsinatának jegyzőkönyve“ s „Az országos tanitói közgyűlés munkálatai“, az első a múlt őszön tartott debreczeni zsinat, az utóbbi az 1881. augusztusi országos tanitói gyűlés működését tárgyalja. Katholikus Csalaád, katolikus vallási, társadalmi, közmívelődési és gazdasági képes hetilap. Megjelenik minden vasárnap. Ára egész évre 6 frt. Szerkeszti Viszoly István. Budapest, VII., dohány-utca 10. sz. Növendékek Lapja. Szerkeszti Vessi Emil. Főmunkatárs ifj. Szász Károly. Megjelenik Kolozsvárt a Franklin nyomdában, hetenként szerdán. E lap a 60-as években Réthi Lajos által hasonló címmel szerkesztett ifjusági lap által mivelte tért kívánja elfoglalni. A mutatványszám érdekesen van összeállítva. Ára egész évre 3 frt.

KÜLÖNFÉLÉK.

Munkácsy nézete Krisztusról. Egy öreg francia pappal szemben, ki a „Krisztus Pilátus előtt“ című képen minden áron dicsfényt szeretett volna Krisztus feje köré, Munkácsy realistikus felfogását következőleg védte: „Hiszen — így szolt a művész — Krisztus épen azért, mert „emberi“ ségének tiszta tudatával bírván, mégis szembeszállt a borzasztó halállal, emelkedik előttünk oly nagygyá... Én nem tudnám e képet megfesteni, ha nekem Krisztust Istennek kellene képzelnem. Ő Istenhez hasonló lón bölcsesége, emberbaráti szeretete és önfeláldozása által.“ E nyilatkozatból világosan kitűnik, hogy Munkácsy, — ha névleg nem is, — de vallásos gondolkozását illetőleg: unitárius.

A Schulvereinkodás eme napjaiban érdekesnek látjuk közölni az alábbi levelet, mely épen a Schulverein hazájából Poroszországból érkezett hozzánk s melyből erdélyi szász atyánkfiai láthatják, hogy Poroszországban sem mindenki esküdött fel a Schulverein zászlója alatt a magyar nyelv és műveltség ellen, sőt olyanok is vannak, kik érdemesnek találják fáradságot venni a barbarnak keresztelt nyelv elsajátítására. A levél úgy, a mint magyarul irva van, szórul-szóra a következő: „Az északi tengerparton, Königsbergben; 1882, Február 26-án. Igen tisztelt Kiadóhivatal! Vagyok bátor az igen tisztelt kiadóhivatalt kérelmemmel felkeresni. Én szeretnék a „Ker. Magvető“re előfizetni, de az előfizetési árát nem tudom, sem a lapot (vagyis folyóiratot) nem ismerem, kérnék tehát a „Keresztény Magvető“-ből egy példányt

mutatványul küldeni, hogy így az érdekesnek ígérkező unitárius folyóiratot megismerhessem. Teljes tisztelettel A. de Chabaud.“

„Koronka Mátyus alapítvány“. Mátyus Katalin, néhai Koronka László főkörmányszéki tanácsos f. évi mártius hóban Maros-Vásárhelyt elhált özvegye korán elhunyt derék fia emlékére a fenti czím alatt a kolozsvári unitárius és a marosvásárhelyi ev. ref. collegiumnál 1000—1000 frt alapítványt hagyott végrendeletileg szegény szorgalmas tanulók segélyezésére.

Bükk László, folyóiratunk egyik régi és állandó pártolója Tótiban Nagy-Várad mellett, april 24-én szép alapítvánnyal örököltette meg nevét, 330 holdnyi erdőséget az Akademiának ajándékozván, azzal a kikötéssel, hogy azt eladván, a bejövő összeget tőkésítse mindaddig, míg annak kamataiból három évenkint jutalmat lehet kitűzni egy-egy magyar történeti monographia megírására. Bükk L.-öt az alapítvány tételénél az a szempont vezérelte, hogy Horváth Mihály és Szalay László története mellett szükségesnek tartja egyes korszakoknak monographiákban való feldolgozását.

Aburdhányán az unitárius eklézsiának mártius elején szép ünnepe volt. Akkor huzták fel az ujonnan készült harangokat zenekíséret mellett. Azt követőleg Barabás Ábel helyb. lelkész tartott szép alkalmi beszédet. — Örömmel adunk kifejezést a nyilvánosság terén is minden ilyen mozzanatnak, mely a hivatkozottakéjára, az egyház és vallás iránti szeretetre utal, s mely úgy az egyháztagoknak buzgóságát, mint azon hitközség gondnokának, Mikó Dezső-nek fáradhatatlan ügybuzgalmát bizonyítja.

A gyulafehérvári róm. kath. püspöki székre a mártius hóban elhunyt Fogarasy Mihály helyébe Lönhárdt Ferencz prépost neveztetett ki. A lapok, mint legfőbb minősítvényét, kitünő adminisztratív tehetségét jegyzik fel.

„A magyar nyelv ellenőre“ czimen Dr. Brassai Sámuel veterán tudósunk folyóiratot indított meg, melynek tárgya és iránya folytonos és erélyes küzdelem édes anyai nyelvünk szántsándékos rontása ellen. Lesni fog minden alkalmat, melyben az írók és nyelvészek botlásait kimutathatja. Az egyes füzetek nem lesz időhöz kötve. Egynek az ára 10 kr; de avval a kikötéssel, hogy az illető előre tegyen le 10 krt a következő füzet ára fejében. Meg vagyunk győződve, hogy derék tudósunkat e nemes szándékában olvasóink nagy mérvben fogják támogatni.

Longfellow Wadsworth Henrik, az Egyesült államok legnagyobb s legnépszerűbb költője rövid ideig tartó betegségben, mártius 24-én váratlanul elhunyt Cambridgeben. A nagy költő unitárius vallású volt, s a koporsója felett testvére Longfellow Sámuel unitárius lelkész mondott megható imát; s Everett a „Harvard egyetem“ tanára szintén beszédet tartott. A „Mount Auburn“ temetőben nyugosznak porai Channing és Agassiz társaságában. Longfellow Portlandben született 1807-ben február 27-én. Tulajdonképen a jogi pályára készült. Jeles tehetségével oly hamar magára vonta a figyelmet, hogy már 18 éves korában a „Bowdoin-College“-ben a modern nyelvek tanárává választották. 1826-ban Európába utazott, hol három évet töltött s visszatérése után két év múlva megnősült. 1835-ben a „Harvard College“-ben a szépirodalom tanára lett s miután husz évig tanárkodott, visszavonult a magán életbe, hogy egészen a költészetnek éljen. Még három ízben utazott Európában, s utazásának nagy befolyása volt műveire. 1874-ben Disraelivel szemben Edinburgban, a „Lord Rectorságra“ Longfellow is ki volt jelölve, s jóllehet Disraeli győzött, de a sok szavazat, miket kapott, nagy népszerűségét tanúsította a modern Athenben. Költeményei, melyek Európában is hírnévre juttatták, sűrűn jelentek meg egymás után kisebb-nagyobb kötetekben. Műfordításain kívül az alábbi eredeti művei érdemelnek említést: „The Voices

of the Night" (Az éj hangjai); „Ballads and Other Poems" (Balladák és más költemények); „Poems On Slavery" (A rabszolgaságról); Evangeline, The song of Hiawatha stb. A lábas óra, s „Excelsior" című költeményei magyarra is le vannak fordítva. Költeményeiben mélység, nemes, vallásos kedély, finom érzék s magas műveltség egyesülnek. Szabadelvű nézeteit a társadalmi kérdésekről, mint egy optimista, keresztény megnyugvással adta elő. Mint embert, nyílt, őszinte jellemeért s egyszerű nemes modoráért, mindenki szerette s becsülte. Nem csoda tehát, ha rögtöni halála oly általános részvétet kellett.

Darwin Károly szül. 1809. feb. 12-én, meghalt 1882. ápril 21-én. Darwinnak, korunk egyik legnagyobb tudósának a halál híre, mint az angol lapokból olvassuk, Londonban s egész Angliában oly nagy gyászt okozott, a milyen Disraeli és Carlyle elhunytakor sem nyilatkozott. Őt tartják elsőnek ez évszázad angol nagy férfiai közt, mert, mint Newton, új irányt adott a kor szellemének. Tanulmányait Shrewsburyben, születése helyén, végezte el. Azután az edinburghi és cambridgei egyetemekre ment, 1831-ben mint természetbúvár részt vett a Fitzroy kapitány expedíciójában Délamerikába és a Csönés Ocean szigeteire s 1836-ban tért vissza Angliába. 1839-ben nőül vette Wedgwoodnak a róla elnevezett köedény feltalálójának unokáját, mely házassága általigen kedvező vagyoni helyzetbe jutott s kizárólag tudományos buvárlatainak szentelhette életét. Délamerikai utazásában szerzett tapasztalatait a „Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries etc." című művében tette közzé. Ezenkívül irt számos tudományos cikket s értekezést különböző folyóiratokban. Darwin a természettudományokkal és geológiával foglalkozó körök figyelmét csakhamar magára vonta, de világhírűvé akkor lett, a midőn 1859-ben „The Origin of Species by means of Natural Selection" (A fajok keletkezéséről a természetes kiválasztás útján) című munkája megjelent. E művével felrázta a tudományos világot, s elkezdett vitákra adott alkalmat a természettudósok, bölcselek s különösen az egyház férfiai között. Egy másik nevezetes munkájában, melynek czime: „The Descent of Man and on Selection in Relation to Sex" s mely 1871-ben jelent meg, azt fejt ki, hogy az ember és majom közös őstől származnak. Ez ugynevezett darwinismusnak a tudományos világban számos követője és ellenfele akadt; de tana kétségtelenül a tudomány minden ágára nagy befolyást gyakorolt és nevét Galilei, Kepler és Newton neve mellé emelte.

Gyász hírek: Mózes András lelkészársunk igen érzékeny csapást szenvedett egyetlen gyermekének Károlynak f. évi mártius hó 16-án hosszas szenvedés után másfél éves korában történt elhunytában. Farkas György, szentgericezi lelkész, maroskőri nyugalmazott unitarius esperes és egyh. főközügyigazgató ápril hó 24-én életének 83-ik, özvegyiségének 5-ik évében, az Urban jobb létre szenderült. Az elhunyt jeles egyházférfit testvérén, Farkas Annán és ennek gyermekein kívül a szentgericezi hitközség fájlalja mindenek felett. De halála híret részvéttel fogadja az egész unitarius egyház, mely benne egyik legtiszteletreméltóbb alakját, egyik legbuzgóbb munkását vesztette el. (Eletrajtot kérünk a körből.) Abrudbányai Fikker Ferencz szolgabíró, f. évi ápril 17-én hosszas szenvedés után elhunyt. Az 1848/9-i szabadságharcban mint honvéd szolgálta kitűnően a hazát. Később mint közhivatalnok működött. Nagyszámu családot hagyott kátra, kik közül egyik leánya Gyöngyösi Béla, marosvásárhelyi kir. erdősz neje.

Sajtóhibák. Gróf Kuun Géza első füzetünkben megjelent „Nabarza Istennévről" című cikkében az 1-ső lapon $\delta\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$ helyett $\delta\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$; ugyanezen a lapon a 9-ik sorban $\xi\chi\epsilon\iota$ helyett $\xi\chi\epsilon\iota$; a 4-ik lap 19. sorában az ó-baktria hangnak helyett ó-baktria hangnak olvasandó.

A R A N Y - K Ö N Y V .

A Dávid Ferencz alapítványra tett kegyes adományok.

Harminczegyedik közlemény.

(Lásd Ker. Magv. XV. köt. 158. lap.)

4649. Dr. Csiki Sámuel 1880 május 14-én . . . . . 10 frt — kr.
4650. Takarékpénztárban 1880 jun. 30-án kamat . . . . . — „ 94 „

1. Sándor Páter H. Szt. Péterről 1880 jul. 20-án . . .	—	"	50	"
2. Török Sámuel Szt. Mihályról " aug. 30-án . . .	1	"	—	"
3. Szt. Mihályi ekkla perselypénz " " " . . .	—	"	50	"
4. Koncz Imre Csigmoról " " " . . .	6	"	—	"
5. P. Horváth Borbára ónga " dec. 23-án . . .	10	"	—	"
6. A kolozsvári ekkla perselypénz " dec. 29-én . . .	14	"	70	"
7. Takarékpénztárban jóváírt kamat 1890 dec. 31-én és 1881 jun. 30-án . . .	4	"	87	"
8. Dájbukát János M. Vásárhelyről 1881 apr. 22-én . . .	1	"	—	"
9. Takarékpénztárban jóváírt kamat " dec. 31-én . . .	2	"	96	"
4660. P. Horváth Borbára ónga 1882 jan. 8-án . . .	10	"	—	"
1. Kolozsvári ekkla perselypénze 1882 jan. 9-én . . .	20	"	—	"
2. Ulár Pál tanár . . .	1	"	—	"
3. Ferenczi Mózes isk. mester H. Szt. Péterről 1882 febr. 2. . .	1	"	—	"
4. Az alap jövedelméből főtanácsilag kiutalt összegek el- számolása után 1881 dec. 31-én fennmaradt részletben a közpénztárból tőkésítés végett átvettem 1882 apr. 24-én	126	"	34	"
összesen . . .	211	frt	54	kr.
Hozzáadva az előbbi 30. közl. összegét . . .	11619	"	04	"
Az alapítvány . . .	11830	frt	58	kr.

Épen két éve, hogy a Dávid Ferencz-alapítványra kezem alá befolyt kegyes adományokról kimutatást ehelyen nem adtam. Oka az, mert ez idő alatt alig néhány adomány tétellett e czélra. Midőn a fennebbieket ezennel közölni kötelességemnek ismerem, teszem ezt nemcsak azért, hogy az illetőket megnyugtassam, hanem azért is, hogy elmondhassam, miszerint „a leányka nem halt meg, csak alszik.“ Közelebről egyházunknak más, nem kevésbé fontos szükségei bevén igénybe a hivek áldozatkészségét, különben is az alapítványnak fundamentuma már meg levén vetve, nem tartottam sem időszerűnek, sem szükségesnek a figyelmet ez alapítványunk iránt ébren tartani. Most sem kívánok riadót fúni. Csak annyit jegyzek meg, hogy hitem és meggyőződésem szerint ez alapítványnak egyházunkban nagy rendeltetése van. A közelebbi mult két évben már ezer frttal járult közszükségeink pótlására. A folyó évben az utóbbi főtanácsi határozat értelmében négyszáz frt szegényebben javadalmazott belső embereink, esetleg ezek özvegyei és árvái segélyezésére fog fordíttatni. Mennyi könnyet letörölhet, mennyi sebet begyógyíthat, ha majd idővel az alapítvány gyarapodásával nagyobb összegek bocsáttathatnak évenként rendelkezés alá! Ez alapítvány van arra hivatva, hogy egykor a németországi Gusztáv Adolf-féle alapítvány szerepét vigye kicsiny egyházunkban vagy hogy nekünk is legyen egy domesztikánk, melynek megalapításában magyarországi protestans testvéreink is oly nagy buzgalommal fáradoznak. Addig is, míg ez irányban eszméimet tán bővebben kifejlehetném, vegyék fontolóra a mondottakat különösen lelkészeink s ne tekintsék a Dávid Ferencz-alapítványt a napi rendről más levettnek s bezártnak.

Kolozsvárt, ápril 28-án 1882.

Ferencz József.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

X. közlemény.

Az ujszékel unitárius egyház 43. számú gyűjtőívén: az ujszékel unitárius egyház pénztára 15 frt, Rafaj Domokos lelkész 1 frt, Kis Tamás 1 frt, özv. Rafaj Dánielné 1 frt, Szöcs János 1 frt, Duka Rachel 1 frt, Buzogány

István 50 kr, István Mihály 50 kr, id. Murvai Sámuel 50 kr, Szabó József 50 kr. Dimény József 50 kr. Összesen 22 frt 50 kr.

Borbély Sámuel zilahi állami tanítóképezdei tanár úr 169. számú gyűjtőívén: Borbély Sámuel tanár 2 frt, Faluvégi Albert tanítóképezdei igazgatótanár Zilahon 1 frt, Czöndör Sándor képezdei gyakorlótanító 30 kr, Versényi Gábor Rajztanár 50 kr, Magyar István ev. ref. lelkész 1 frt, Puskás Sándor 50 kr, Elitető Elek kir. főmérnök 1 frt, Szikszai Lajos 1 frt, Lányi Károly 1 frt, Dr. Bereczky Károly 1 frt, Fehér Lajos birtokos M.-Goroslóról 4 frt. Összesen 13 frt 30 kr.

Járai Róbert ur 365. számú gyűjtőívén: Jármí Dánielné, unitárius valásu, 10 frt, Járai Róbert, unitár., 10 frt, Rend Dénes, unitár., 1 frt, Bartók László, ev. reform., 1 frt, Müller Iván, ev. lutheranus, 2 frt, Juraszeg Klára kisasszony, unitárius, 1 frt, Rákósy Sámuel, róm. katolikus, 2 frt, Somai Domokos, ev. reform., 1 frt, Weisburg Jakab, israelita, 1 frt, Weisburg Móses, israelita 1 frt. Összesen 30 frt.

Gálfi Sándor úr 180. számú gyűjtőívén: Gálfi Sándor jószágigazgató Gerneyszeg 50 frt, Gálfi Sándorné ő nagysága 10 frt. Összesen 60 frt.

Kovácsy Róza kisasszony 461. számú gyűjtőívén Kolozsvárt: Ürmösi Gyula 2 frt, Berde Béla 2 frt, Fangh Antonia és Izabella 2 frt, Csákány Vilma Gyula 1 frt, Péchy Kata 2 frt, Végh Erzsi 1 frt, Gelei Lajos 1 frt, Kelemen Lajos 1 frt, Ürmösi Jenő 1 frt, Ferencz Zsuzsa 1 frt, Ferencz Ilona 1 frt, Gyulai Etelka 1 frt, Májai Béla 1 frt 50 kr, Nagy Sándor B.-Hunyad 1 frt, Agh Vilma B.-Hunyad 1 frt, Agh Róza B.-Hunyad 1 frt, Kecskeméty József 1 frt, ifj. Agh Ferencz 1 frt, Földesi Teréz 20 kr, Iszlai Erzsi 40 kr, Lnkács Julia Tordán 1 frt, Filep Jolán 1 frt, Pap Eszter 1 frt, Szentkirályi Lilla 1 frt, Keresztes Róza 1 frt, Pápai Ilona 50 kr, Székely Ilona és Rebeka 1 frt, Veress Ilonka 1 frt, Tanka Irma 1 frt, Rediger Juli 50 kr, Szabó Kata 1 frt, Májai Ivácska 1 frt, Biluska József 5 frt, Finta Emma 1 frt, Kovácsy Róza 2 frt. Összesen 42 frt 10 kr.

Becsák János 454. sz. gyűjtőívén évekenként 4 frt.

Székely Elek országgyűlési képviselő úr közvetítésével: Szontag Pál képviselőházi alelnök ur, ev. lutheranus, 10 frt, Dr. Kajcsik Ferencz országgyűlési képviselő ur 10 frt, Szontag Antal, te. éziánumi növendék, unitárius, 1 frt. Összesen 21 frt.

E közlemény összege 192 frt 90 kr. Ehez adva a IX ik közlemény összegét: 9333 frt 91 krt, az alap teszen: 9526 frt 81 krt. ●

Budapest, április 11. 1882.

Hajós János,
egyházi gondnok.

Végh József,
egyházi pénztárnok.

A bágyoni unitárius birtokosság 1881-ben újabban 1528 frt 30 krt ajándékozott eklkléziánknak kepemegváltásra. Továbbá tordai bányanyag ngs Balázs Emil a harangok felhuzására egy málna kötetet ingyen átengedett és eklklánknak 2 frtot ajándékozott, mit is nyilvánosan is megköszönni kötelességének érezte

Csegezy László,
bágyoni unitárius lelkész.